

Л. КАРАЖИЧЕВА

ГАРА
ГАРАЈЕВ

Л. КАРАКИЧЕВА

ГАРА
ГАРАЈЕВ

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҗан Республика
КИТАБХАНАСЫ

АЗӘРБАЈҢАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТЫ

Бакы • 1968

Карагичева Людмила Владимировна

КАРА КАРАЕВ

(на азербайджанском языке)

Тәрчүмә еләни *И. Јагубов*. Редактору *Ф. Саһиб*. Рассамы *А. Жаров*. Бәдин редактору *В. Тсејтин*. Техники редактору *С. Әһмәдов*. Корректорлары *Н. Рәһимова, М. Тәвәккүлова*.

Јығылмаға верилмиш 1/ХІІ-1967-чи ил. Чапа имзаланмыш 18/І-1968-чи ил. ФГ 06
Кағыз форматы 70×108¹/₃₂. Физики чап вәрәги 2. Шәрти ч. в. 2,74. Учот нәшр
рәги 2,7. Сифариш № 1491. Тиражы 3000. Гижмәти 14 гәп.

Азәрбајчан Дөвләт Нәшријјаты, Бақы, һүсү һачыјев күчәси, № 4.
Азәрбајчан ССР Назирләр Совети јанында Мәтбуат Комитәсинин 26 Бақы комисса-
ры адына мәтбәәси, Әли Бајрамов күчәси, № 3.

Харичи өлкәләрдә нәшр олунаң гәзет вә журналлар-
да дүнјанын һәр ики јарымкүрәсинин шәһәрләриндә ке-
чирилән мусиги фестивалларынын програмларында
азәри бәстәкары Гара Гарајевин ады тез-тез чәкилир.
Онун мүхтәлиф жанрларда јаздығы бир чох әсәрләри
тәкчә Бақы, Јереван вә Тбилисидә, Москва вә Ленин-
градда, Донетск вә Казанда, Львов вә Дашкәнддә дејил,
һабелә Чехословакија, Мачарыстан, Румынија, Болга-
рыстан, Полша, Алманија, Франса, Инкилтәрә, АБШ вә
Скандинавија өлкәләриндә дә сәсләнир.

Дөврүмүзүн көркәмли бәстәкары Гара Гарајевин
бүтүн јарадычылығы онун парлаг, орижинал исте дада
малик олдуғуну, доғма халгына хидмәт етдијини көс-
тәрир.

Бәстәкарын вәтәни Бақыдыр. Гара Гарајев 1918-чи
илдә Азәрбајчан тәбабәтинин көркәмли хадими Ә. Ф.
Гарајевин аиләсиндә анадан олмушдур. Гара Гарајев
илк мусиги тәһсилини Бақыда (1935—1938-чи илләр)
Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасында алмышдыр.

Г. Гарајевин гызғын мусиги-ичтимаи фәалијјәти доғ-
ма шәһәри илә сых бағлыдыр. О, узун илләрдән бәридир
ки, Азәрбајчан Бәстәкарлар Иттифагына рәһбәрлик
едир, ССРИ Бәстәкарлар Иттифагы идарә һејәтинин

катибидир. Гара Гарајев Азәрбајчан Дөвләт Консерваториясында композиция синфи үзрә профессордур; һәм ин консерваторияда азәрбајчанлы, рус, ермәни вә башга милләтләрдән олан тәләбәләр, һабелә мәшһур бәстәкарын шакирди олмаг үчүн Москва вә ја Болгарыстандан кәлән кәнч мусигичиләр охујурлар. Онун мүхтәлиф нәсилләрдән олан шакирдләринин — Рауф Начыјев, Андреј Бабајев, Хәјјам Мирзәзәдә, Ариф Мәликов, Васиф Адыкөзәлов, Јури Тер-Осипов, Тофиг Бакыханов, Муса Мирзәјев, Огтај Зүлфүгаров, Борис Јермолајев, Леонид Гуревич, Севда Ибраһимова, Нәркиз Шәфијева, Фәрәч Гарајев, Әзиз Әзизов вә башгаларынын әсәрләри һамыја јахшы мәлүмдур.¹

Гара Гарајев Азәрбајчан ССР Елмләр Академиясынын һәгиги үзвүдүр. Доғма халгы ону ики дәфә ССР И Али Советинә депутат сечмишдир. Бәстәкар ики дәфә Дөвләт мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр, о, һәм дә Ленин мүкафаты вә М. Ф. Ахундов адына мүкафатын лауреатыдыр.

Г. Гарајев Азәрбајчан Коммунист Партиясы Мәркәзи Комитәсинин, Республика Сүлһү Мүдафиә Комитәсинин үзвүдүр. Сов.ИКП XXII вә XXIII гурултајларынын нүмајәндәси олмушдур. О, бејнәлхалг мусигифачылыг мүсабигәләри жүрисинин, Ленин мүкафатлары комитәсинин үзвүдүр. Бәстәкар Азәрбајчанын әмәкдар инчәсәнәт хадими (1955), Азәрбајчан ССР халг артистидир (1958); 1959-чу илдә исә она ССР И халг артисти ады верилмишдир.

Башлычасы будур ки, бәстәкарын јарадычылыгы

¹ Мусиги кадрлары јетишдирмәкдә бөјүк хидмәтләринә көрә Г. Ә. Гарајев 1961-чи илдә Гырмызы Әмәк Бајрагы ордени илә тәлтиф олунмушдур.

дәрин көкләрлә Азәрбајчана бағлыдыр. Азәрбајчанын көзәл мусиги сәнәти һәлә гәдимдән бүтүн Шәрғдә мәшһур иди, рус вә Гәрби Европа мусигичиләринин диггәтини даим чәлб едирди. Адлары мәлүм олмајан халг истәдаллары тәрәфиндән јарадылмыш маһны вә рәгсләр образларынын мәзмуну чәһәтдән зәикиндир (мәһәбәт лирикасындан тутмуш мәзнәкә вә чошгун гәһрәманлығадәк). Тамам-дәскаһлы классик ханәндә сәнәти вә орижинал вокал-поетик ашыг сәнәти динләјичиләри валәһ едир. Бүтүн бунлар Г. Гарајевин милли-оринал јарадычылыг үслубунун формалашмасында мүһүм мәнбәләрдән бири олмуш, онун мелодияларына хүсуси көзәллик вермиш, бәстәкары јени ифәдәли бојалар ахтармаға сөвг етмишдир.

Һәр бир һәгиги сәнәткарын јарадычылыгында олдуғу кими Гара Гарајевин дә јарадычылыгында вәтән мөвзусу әсас јер тутур. Бәстәкар һәм ин мөвзуну мүхтәлиф план вә аспектләрдә тәсвир едир. Онун кәнчлик илләриндә јаздығы әсәрләрдә кантата-оратория, күтләви жанр вә бир сыра симфоник әсәрләриндә, мәсәлән, «Тәбрик маршы»нда, коммунизмин гәһрәман гуручуларынын күндәлик әмәк романтикасындан бәһс олунан «Хәзәр нефтчиләри һаггында повест» вә «Дәнизи фәһ едәнләр» сүиталарында вәтән тәнтәнәли, рәнкарәнк бојаларла тәсвир олунмушдур. Онун Чөвдәт Начыјевлә бирликдә јаздығы «Вәтән» операсындакы образлар өз кәркин конфликтлији илә диггәтәшајандыр вә Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин дәһшәтли һадисәләриндән бәһс едир. Бәстәкарын «Лејли вә Мәчнун» поемасы, «Једди көзәл» балети азәри халгынын тарихи кечмишини һәјәчанлы вә драматик мусиги дили илә тәсвир едир.

Бунунла јанашы Гара Гарајеви башга халгларынын һәјәт вә мөдәнијјәти илә әлағәдар олан мөвзулар да

марагландырыр. Бәстәкар һәлә җарадычылығынын илк илләриндә бөјүк рус шаири А. С. Пушкинин «Сарско-селски һејкәли» адлы ше'ри әсасында ејни адлы фортепиано лөвһәсини бәстәләјир. О, Пушкин поезијасына дәриндән бәләд оландан сонра исә «Күрчүстан тәпәләриндә» вә «Мән сизи севирдим» романсларыны җазыр. Г. Гарајевин әсәрләри сырасында Иран, Түркијә, Испанија, Африка халглары әдәбијјаты образлары, рус классик вә муасир драматуркијасы илә әлагәдар әсәрләр дә вардыр.

Бәстәкар бу вә ја дикәр халгын мусигисинә хас олан хүсусијјәтләри дәриндән һисс едир, онлары өз җарадычылыг фантазијасына табе етдирир, өз мусиги дилинин ајрылмаз үзвләринә чевирир вә ејни заманда ишләдији мөвзуја мұвафиг олага милли колорити сахлајыр. Буна көрә дә онун әсәрләриндә башга халгын фолклору «экзотикасындан» һәзз алмагдан әсәр-әламәт белә јохдур, әвәзиндә исә һәмишә мұәллифин өзүнүн бөјүк фикри мусиги дили илә сәсләнир.

Г. Гарајевин мусигисинин көзәл хүсусијјәтләриндән бири дә онун романтик чошгунлуғудур. Бу, динләјичиләри күнүн һадисәләриндән узаглашдырыб хәјал әләминә апаран романтика дејилдир. Бәстәкар Низаминин орта әср поезијасы гәһрәманларынын бөјүк вә пак мәһәббәтини тәрәннүм етдикдә дә, Вјетнамын лирик мәнзәрәләрини вә ја дәлисов, хәјалпәрәст Дон Кихотун кәдәрли, истәһзалы портретини, биринчи рус ингилабы матрос полкунун өлмәз гәһрәманлығыны (В. С. Вишневскинин «Никбин фачиә» әсәринин мусигисинә, јахуд севкиләри ирги ајры-сечкилик сәдләрини гырыб-дағыдан вә халгын азадлығы уғрунда мұбаризә рәмзи кими сәсләнән ағ гызла мулатын фачиәли тәлејини («Илдырымлы јолларла» балети) мусиги дили илә нәгл етдик-

дә дә биз онун җарадычылығында дөврүмүзүн чошгун һәрарәтли нәфәсини дујуруг. Бәстәкар инсанын шәхси азадлығынын көзәл идеалларыны естетик јүксәклијә галдырага, бүтүн дүнјада јохсуллуғу вә зоракылығы арадан галдырмаг наминә сәјләри бирләшдирмәјә чағырыр.

Г. Гарајев өз сәрбәст җарадычылығында бир сыра мұһүм мөвзулага мұрачиәт едәрәк, мұхтәлиф характерли образлар — лирик-фәлсәфи, жанр-мәишәт, нағыл-фантастик вә сатирик-мұбалиғәли образлар җарадыр ки, бу да онун тәкчә бөјүк истәдада малик олдуғундан дејил, һәм дә өз сәнәткарлығыны тәкмилләшдирдијинин нәтичәсидир. 1946-чы илдә Москва консерваторијасыны битирмиш Г. Гарајев көркәмли совет бәстәкары Д. Д. Шостаковичин ләјагәтли шакирди олмушдур. О, Палестрини вә И. С. Бахдан башлајага П. И. Чајковскијә, Франса импрессионистләринә, Густав Малере, Римски-Корсакова вә Үзејир Һачыбәјовадәк бүтүн кечмиш бөјүк сәнәткарларын җарадычылыг ән'әнәләрини чох јахшы өјрәниб өз җарадычылығында тәтбиг едир. Анчаг о, муасир мусигинин дә көзәл биличисидир, һәм дә зәманәмизин габагчыл һадисәләри илә һәмишә ајаглашыр. Азәрбајчан мусиги мәдәнијјәтинин ән көркәмли нұмајәндәләриндән бири олан Г. Гарајев доғма мусиги сәнәтинин ифадә васитәләрини дә һәртәрәfli кенишләндирир вә зәнкинләшдирир. Бунула әлагәдар олага, көркәмли совет бәстәкары Д. Д. Шостакович демишдир: «Г. Гарајев ән'әнәлији вә мұстәгил җарадычылығы мұмкүн олдуғча даһа рәнкарәнк, даһа марағлы, даһа үзви сурәтдә бирләшдирмәјә чәсарәтлә, үрәклә чәһд едәрәк, өз җарадычылыг палитрасыны һәр васитә илә кенишләндирир; о, «гәбул

блунмуш» хэлгилик чэрчивәсиндән чыхмаға горхмур; хэлгилик анлајышыны кенишләндирир»¹.

Мусиги драматуркијасында усталыг, ифадә васитәләри сечмәкдә инчә зөвг, һабелә мусиги дили вә формасы саһәсиндә јорулмаз, чәсарәтли јениликчилик онун јарадычылығында емоционал парлаглыгла, дәрин колоритлә бирләшир, мүасир милли конкретлик вә мусигинин анлашыглы олмасы наминә һәгиги демократик сәјләрлә говушур.

Әсил милли сәнәткар олан азәри бәстәкары Г. Гарајев чохмилләтли совет инчәсәнәтинин ән мәшһур вә танынмыш нүмајәндәләриндән биридир. Јарадычылығы сөзүн әсил мә'насында бејнәлмиләл сәнәт олдуғуна көрә онун мусигисинин мөвзу вә мәзмун даирәси кенишдир, буна көрә дә бәстәкарын идејасы бүтүн бәшәријјәтин габагчыл нијјәт вә чәһдләрини әкс едир. Онун мусигисинин ифа көзәллији мүхтәлиф милләтләри вә мүхтәлиф пешә саһибләрини валәһ едир; онлар Г. Гарајевин мусигисиндә бәшәријјәти тәрәггијә чағыран мүасир бәстәкарын һәјәчанлы сәсини ешидирләр.

Гара Гарајев ијирми бешиллик јарадычылыг дөврүндә демәк олар ки, бүтүн мүасир жанрларда (мусигили комедијадан башга) әсәрләр јаратмышдыр. Онун әсәрләринин «кениш планда» садаланмасы белә бәстәкарын Азәрбајчан мусигисини олдуғча зәнкинләшдирдијини ајдын көстәрир. О, үч симфонија, симфоник мусигинин башга жанрларында 14 әсәр (сүиталар «гравү-

¹ Д. Д. Шостакович. Әла бәстәкар мәктәби, «Дружба народов» № 11, 1957.

ралар», поэма вә маршлар), камера оркестри, симли квартет үчүн 50-дән чох әсәр, ансамбл вә соло инструментал мусиги әсәрләри, о чүмләдән фортепиано үчүн «24 прелүд» бәстәләмиш, бир опера вә ики балет, Бақы, Москва вә Ленинградын он бешдән чох театр тамашасы үчүн мусиги, һәмчинин Бақы, Москва, Ленинград, Софија студијаларынын чәкдикләри филмләрә һәмини мигдарда партитура јазмышдыр. Бундан әлавә бәстәкар мүхтәлиф лирик вокал әсәрләрин, нәфәсли вә естрада оркестрләри, Азәрбајчан халг чалғы аләтләри үчүн күтләви вә естрада маһныларынын, сүиталарын, маршларын вә башга жанрлардан олан пјесләрин дә мүәллифидир.

Г. Гарајев бүтүн жанр вә формаларда ејни мәһарәтлә јазыр. Лакин симфоник, театр вә кино мусигиси жанрлары бәстәкарын диггәтини даһа чох чәлб едир, чүнки һәр һансы бөјүк сәнәткарда олдуғу кими, бөјүк аудиторија, кениш динләјичи күтләси онун үчүн дә әзиздир.

БӘСТӘКАРЫН СИМФОНИК ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫ

Г. Гарајев мүстәгил јарадычылыг јолуна гәдәм гојдуғу илләрдә Азәрбајчанда опера сәнәти чичәкләнирди. Кәнч бәстәкарын динләјичиләр арасында һөрмәт газанмыш илк әсәри — «Сарскоселски һејкәли» мусиги тәсвиринин јарандығы 1937-чи ил, азәри мусиги мәдәнијјәти тарихинә Үзејир Һачыбәјовун азәри опера сәнәтинин инчиси олан «Короғлу» әсәринин јаранмасы или кими дахил олмушдур. Лакин о заман, — 1938-чи илин апрелиндә, Азәрбајчан операларынын вәтәнимизин пайтахтында бөјүк мүвәффәгијјәтлә тамашаја гојулдуғу,

Азәрбајчан инчәсәнәтинин Москвада кечирилән биринчи онкүнлүјүндән сонракы илк илләрдә белә, азәри мусигисинин бир чох жанрлары һәлә јеничә әмәлә кәлмәјә башламышды. Милли симфоник мусиги жанрлары да онларын арасында иди.

Гара Гарајев, Чөвдәт һачыјев, Фикрәт Әмиров, Солтан һачыбәјов вә онларын һәмјашыдлары олан башга бәстәкарларын гаршысында Үзејир һачыбәјов вә Мүслүм Магомајевин ән'әнәләрини 1930—1940-чы илләрдә инкишаф етдириб дәринләшдирмәк, милли симфоник сәнәтини мүасир дүңја мусиги сәнәти сәвијјәсинә галдырмаг вәзифәси дурурду.

Азәри симфоник вә камера мусигисинин инкишафында ән мүһүм сәһифәләрдән бири Гара Гарајевин мусиги јарадычылығы илә әлагәдардыр. Онун бу жанрлардан олан әсәрләри бәстәкарын вәтәниндән чох-чох узагларда, совет динләјичиләри вә халг демократијасы өлкәләри, Скандинавија, Франса, АБШ-ын динләјичиләри арасында һеч дә «Једди көзәл» вә «Илдырымлы јолларла» балетләриндән аз мәшһур дејилдир.

Г. Гарајевин симфоник мусигиси өз бәдии-ифадә вә ситәләри чәһәтдән рәнкарәнкдир, формасына көрә јеткин вә орижиналдыр, еһтираслы вә күчлүдүр, һисс вә әһвали-руһијјә чәһәтдән инчә хүсусијјәтләрлә зәнкин-дир. Лакин онун әсас мәзијјәти—мәзмунун дәринлијиндә, идејаларынын мүтәрәггилијиндә, образ вә мөвзуларынын кенишлијиндәдир. Бәстәкар һәм узаг кечмишин, һәм дөврүмүзүн диггәтәшајан һадисәләрини, һәм дә хејрхәһ вә хош идеаллар наминә өз һәјатларыны фәда едән гәһрәманлары һәјәчанла тәрәннүм едир.

Симфоник мусигинин мүхтәлиф жанрлары үзәриндә илләр боју ишләркән Г. Гарајев мүһүм јарадычылыг принципинә даим садиг галмышдыр: инчәсәнәтдә бәс-

тәкар о вахт «јол чарчысы» ола биләр ки, о, өз мөвзу-суну ачмаг үчүн тәкрара јол вермәсин, бәдии форма ахтараркән милли мәдәнијјәтин әсрләрдән бәри давам едән наилијјәтләрини мүтәрәгги дүңја мусигиси илә үзви сурәтдә јахынлашдырмагы бачарсын. Г. Гарајевин симфонија, поэма вә сүиталарында азәри мусигисинин фәхр етдији муғамлардан, халг маһны вә рәгсләриндән, ашыг јарадычылығындан усталыгла истифадә олунмушдур. Бунунла јанашы бәстәкар рус, түрк, болгар, испан, зәнчи вә башга халгларын мусигисинин бир сыра хүсусијјәтләриндән дә чох-чох истифадә едир. О, доғма мусиги сәнәтини рус классик мусигиси, мүасир совет јарадычылығы үчүн характерик олан бир сыра үсул вә принципләрлә зәнкинләшдирмишдир. Чох зәнкин ифадә палитрасы бәстәкарғ фәлсәфи үмумиләшдирмәләрә на-ил олмаға, һәм инчә психоложи штрихләр вермәјә, һәм дә һәјатын бир чох һадисәләрини көзәл бојаларла ифадә етмәјә имкан верир.

Г. Гарајев һәлә Азәрбајчан Дөвләт Консерваторија-сынын тәләбәси икән симфоник јарадычылығы саһәсиндә өз «күчүнү сынајыр». 1937-чи илдә онун фортепиано вә симфоник оркестр үчүн јаздығы «Севинч поемасы» мејдана чыхыр. Һәлә о илләрдә бәстәкарын симфонија усталығына доғру јолу, бир тәрәфдән доғма мусиги фолклоруна, диқәр тәрәфдән мусиги классикасынын ән јахшы ән'әнәләрини мәнимсәмәси илә мүәјјән едилмишди.

Бәстәкар халг мусиги јарадычылығыны һәлә тәләбә оларкән әјрәнмәјә башламышдыр. Азәрбајчан мусиги фолклоруну дәриндән дујмағы она илк дәфә әјрәдән көркәмли бәстәкар вә мүәллим Ү. һачыбәјов олмушдур. Азәри бәстәкарларынын бир нечә нәслинин нүмајәндәләри кими Гара Гарајев дә халг мусигисинин әсасла-

рыны Үзејир Һачыбәјовун синфиндә өјрәнмишдир. Үзејир Һачыбәјовун мусиги фолклору саһәсиндәки дәрин нәзәри билијини вә ондан өз јарадычылығында истифадә етмәк гәјдаларыны, бу саһәдәки зәнкин тәчрүбәсини, мә'лум олмајан јоллары ачан—пионердән милли мәктәб јарадыб бөјүк сәнәткара кими јол кечмиш классик бәстәкарын тәчрүбәсини кәнч мусигичиләрә бөјүк һәвәслә өјрәдирди.

Үзејир Һачыбәјовун реалист јарадычылыг принципләри азәри совет мусигисинин инкишафында сәмәрәли нәтичәләр верди. Г. Гарајевин гүввәтли-шәхси јарадычылыгы илә орижинал сурәтдә һәјата кечирилмиш һәммин принципләр бәстәкарын мүхтәлиф дөврләрдә јаратдыгы әсәрләрдә ајдын һисс олунур.

Г. Гарајев һәлә тәләбә икән консерваторија нәздиндә јарадылмыш мусиги фолклору елми-тәдгигат кабинетинин ишиндә иштирак едирди. Һәмин кабинетә Азәрбајчан халг мусигисинин диқәр көркәмли биличиси Бүлбүл Мәммәдов рәһбәрлик едирди¹. Гарајев мусиги фолклору елми-тәдгигат кабинетинин Азәрбајчан

¹ Г. Гарајев «Шур» муғамыны Бүлбүлүн сәсиндән нота көчүрмүшдүр. Бу, өз интонасија инкишафына вә муғам мелосунун метрритминә көрә чох мүрәккәб јазылардан бири иди. Үзејир Һачыбәјов, М. Магомајев, сонралар Т. Гулијев, З. Бағыров, Нијази, А. Тер-Кевондјан, С. Рүстәмов, Г. Гарајев, Ч. Һачыјев вә башгалары муғамлары нота јазмагла артыг 30-чу илләрә јахын «шәрг» вә «Авропа» мусигиси арасында кечилмәз сәдләрин олмадығыны тамамилә сүбүт етдиләр. Һалбуки буржуа мусигишүнаслары мәһз бу сәдләрин мөвчуд олдуғуну иддиа едирдиләр (бизим күнләрдә иддиа едәнләр јох дејил). Халг мелодиясына хәләл кәтирмәдән, онун гурулушунда олан чүз'и фәрги, мәсәлән, фортепиано гурулушуна нисбәтән фәрги атан муғамларын нота јазылмасы Совет Иттифагы халгларынын мусиги мәдәнијәтинин јахынлашмасы имканыны сүбүт едән амилләрдән вә бу јахынлашма јолунда әмәли тәдбирләрдән бири иди.

рајонларына көндәрдији илк фолклор експедијаларындан биринә башчылыг едир, чохлу маһны вә рәгс һавалары, ашыг јарадычылығы нүмунәләри јазыр.

Кәнч Г. Гарајевин симфоник мусигијә олан марагынын артмасы, онун Москва Дөвләт Консерваторијасында охудуғу вахта (1938—1946-чы илләрә) тәсадүф едир. Үмумијјәтлә бу дөвр, бәстәкарын јарадычылыг биографиясында чох мүһүм дөврдүр. Естетик тәәсүратын зәнкинлији, пајтахтын әдәби һәјатынын фәаллығы, сүр'әтлә вуран нәбзи, Москва консерваторијасындакы долғун јарадычылыг шәраити Г. Гарајевин јарадычылыг чошгунлуғуна тәкан верир вә бәстәкар сәнәтинә јијәләнмәк арзусуна һәр васитә илә көмәк едирди.

Көркәмли совет мусигичиләри С. Василенко, А. Александров, Г. Литински, Л. Мазел Гара Гарајевин мүәллимләри олмушлар. Консерваторијаны гуртарана кими, сон дөрд ил әрзиндә Д. Шостаковичин композисија синфиндә охумаг она мүасир дөврүн диггәтәшәјан һадисәләрини гаврамаға, сәнәтдә өз шәхси үслубу уғрунда инадла чалышмаға имкан вермишдир.

Г. Гарајев һәлә кәнч икән мүхтәлиф жанрларда, хүсусилә симфоник мусиги жанрларында чохлу әсәр јазыр.

Бәстәкар 1939-чу илдә бөјүк оркестр үчүн «Азәрбајчан сүитасы»ны јаратмышдыр. Дөрд һиссәдән: «Кириш», «Вариасијалар», «Интерметсо», «Финал»дан ибарәт олан бу сүита сәмимилији, күмраһлығы, образларын тәнтәнәли көзәллији илә фәргләнир. Әсәрдә азәри халг маһны вә рәгсләринин мелодик ифадә хүсусијәтләри вә ритмләриндән, халг инчәсәнәтинә хас олан инкишаф үсулларындан кениш истифадә едилмишдир. Сүитанын партитурасында колоритли оркестр јенилик-

лэри дэ чохдур. Одур ки, сүита динлэјичилэрэ олдугча хош кэлир.

Г. Гарајевин һәмин иллэрдэ бэстэлэдији диқар: «Пассакалија вэ үчмөвзулу фуга» (1941) адлы симфоник эсэри дэ азэри мусигисинэ чохлу јенилик кэтирмишдир. Бу јенилик, һэр шејдэн эввэл, классик чохсэсли эңәнэлэри азэри мусигисинэ олдугча тэбии һалда тэтбиг етмэкдэн ибарэтдир. Бу саһэдэ дэ Гарајев илк чөсарэтли бэстэкарларымыздан бири кими чыхыш етмишдир.

Совет халгынын фашист ишғалчыларына гаршы апардығы Вэтэн мүһарибэсинин бөјүк вэ дөһшэтли һадисэлэри кэнч сәнэткары олдугча һэјэчанландырмышды. О, фашист ишғалчыларына гаршы мүбаризэ мөвзусуну мусиги дили илэ ифадэ етмэк кими чэтин бир ишэ киришди: бэстэкар ики һиссэдэн ибарэт си-минор симфонијасыны јаратмағ фикринэ дүшдү вэ ону 1943-чү илдэ мүвэффэгијјэтлэ баша чатдырды.

Биринчи симфонијанын епиграфы — «Вэтэнимизин азадлығы вэ истиглалијјэти уғрундакы дөјүшлэрдэ һәлак олан гәһрәманлара эбэди ешг олсун», — мүэллифин эсэрэ кириш шәклиндэ вердији бир нөв програмдыр. Эсэрин соната формасында јазылмыш биринчи һиссэси парлаг образ тэзадлары илэ долғундур: кириш мусигисиндэ гүввэтли ирадэ дујулур; эсас партијанын маршы експрессив вэ сәлисдир; јардымчы мөвзунун лирикасы сәмимидир. Симфонијанын икинчи һиссэси һәлак олмуш дөјүшчүлэрин хатирэсинэ һәср едилмиш матәм мусигиси кими верилмишдир. Бу һиссэ өз композисијасына қөрә чох марағлыдыр: симфонијанын эңәнэви һиссэлэринин типик чизкилэринин (аста, скертсо вэ финал) матәм мөвзусунда алты симфоник вариасија бэстэләмишдир. Бурада ағыр, изтираблы, кинли-истеһ-

залы, амансыз өлүм образлары сағ лирикадан үстүндүр.

1944-чү илин декабрында Загафгазија республикаларынын мусиги онкүнлүјүндэ, — илк дэфэ Тбилисидэ ифа едилмиш бэстэкары си-минор симфонијасы мусиги аләминдэ бөјүк марағ ојатмышдыр. Көркәмли мусиги хадимлэри — С. Василенко, Р. Глијер, Ј. Шапорин вэ совет мусигисинин башга усталары кэнч бэстэкары бөјүк сәнэткарлыг габилијјэтини гејд едэрэк, ејни заманда эсэрин идејасы илэ онун ифадэси арасында бэзи зиддијјэтлэрин дэ олдуғуну көстәрмишлэр.

Г. Гарајев 1946-чы илин јазында, Москва консерваторијасыны битирэркэн икинчи симфонијасыны («Домажор») баша чатдырды. Симфонија һәмин ил Азәрбајчан Дөвлэт Филармонијасынын оркестри тэрәфиндэн Бакыда ифа едилди.

Беш һиссэдэн ибарэт олан бу көзэл эсэрдэ Бөјүк Вэтэн мүһарибэсинин гуртармасы илэ элағадар оларағ, совет адамларынын кечирдији һэјэчан тэсвир едилмишдир.

Биринчи һиссэнин мусигисиндэ нэзэрэ чарпан классик форма вэ инкишафын јығчамлығы (сонатина) мөвзу дәјишкәнлијинин јүксәк техникасы илэ узлашыр. Икинчи һиссэнин (соната формасы) кэдәрли лирикасы өз сәдәлији вэ емоционал мәзмуну илэ диггәти чәлб едир. Үчүнчү һиссэдэ — скертсода — халг бајрамынын парлаг мәнзэрэлэри верилмишдир ки, бурада лада-тоналлыг, тембрлэр, ритм вэ темплэрин кәскин зиддијјэтлэрини өзүндэ чәмләшдирән мусиги, сүр'әтли һәрәкәтин ваһид ахынында инкишаф едир. Симфонијанын эң јахшы һиссэси — динлэјичини дэрин фәлсәфи дүшүнчәлэр вэ фачиәли үмумиләшдирмәлэр аләминэ апаран дөрдүнчү һиссәдир. Бурада халг муғам импро-

визасијасы принципләрини классик пассакалија жанры илэ бирлэшдирэн бэстэкар, кулминасијаја доғру жүксэлэн фасилэсиз драматизм саһэсиндэ бөјүк усталығ кестэрир (алтынчы вариасија — нэфэсли мис алэтлэрин вэ контрабасларын партијасындакы мөвзунун мәғрур вэ мәрданэ јериши илэ бирлэшмиш скрипкаларын гэээбли-һөјөчанлы речитативи). Г. Гарајевин бу орижинал вэ чэсарэтли јарадычылығ үслубу сонралар Азәрбајчан мусигисиндэ мүхтәлиф истигамәт алды. Әсэрин финалына, јәни симфонијанын бешинчи һиссәсинә кириш, кларнетин ифасында көзәл мелодија илэ башланыр, бундан сонра каһ ашығ һавалары, каһ халғ рәгси, каһ да марш жанрлары илэ әлағәдар олан чәлд вэ фәрәһли, кәдәрли вэ зәфәр шәнлији образлары сүр'әтлә кечәрәк рондо-соната формасыны јарадыр.

«До-мажор» симфонијасы Г. Гарајевин јарадычылығынын биринчи мәрһәләсинә јекун вурду. Бу симфонија бэстэкарлығ техникасынын тәкмилләшмәсиндә онун үчүн мүһүм дөнүш нөгтәси олду. Бу симфонијада, әввәлләр јазылмыш әсәрлэрин һәр һансында олдуғундан даһа чох, јахын кәләчәкдә истәдады һәртәрәfli вэ парлаг кенишләнәчәк маһир симфонијачы нәзәрә чарпыр.

Г. Гарајев Москва консерваторијасыны битириб Бакыја гајыдыр. һәмин вахтдан бәри онун тәкчә јарадычылығы дејил, һәм дә бүтүн чохчәһәтли фәалијәти Азәрбајчанын ичтимаи-мусиги һәјаты илэ ајрылмаз сурәтдә бағлыдыр.

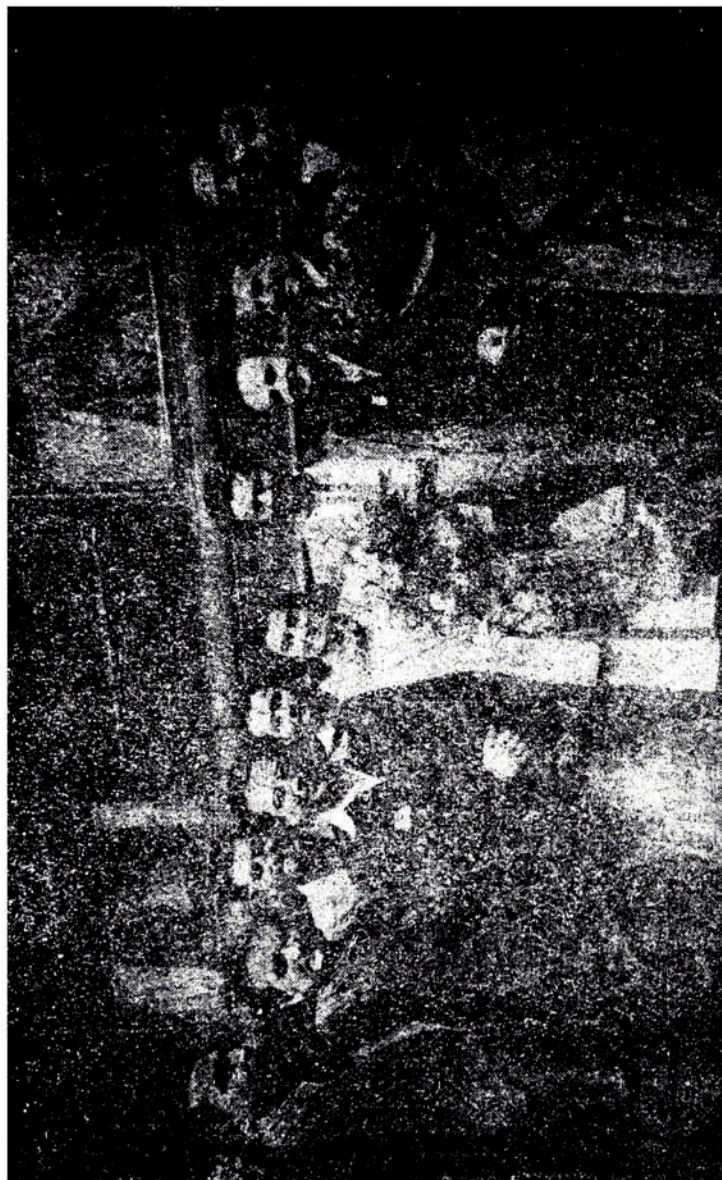
Бэстэкарын шәхси јарадычылығынын чичәкләнмәси дә, онун бөјүк истәдадынын сүр'әтли жүксәлиши дә һәмин вахтдан башланыр.

Г. Гарајевин 40-чы иллэрин ахырларында јаздығы әсәрлэрин, демәк олар ки, һамысы дәјәрлидир вэ онлар

Т. Салаһов. Гара Гарајевин портрети

Гара Гарајев азери вә ермәни ишчәсәнәт хадимләри арасында

Азәрбајчан мусигисинин бу вә ја дикәр жанрынын ин-кишафында мүнүм рол ојнамышдыр. Бәстәкарын һәмин дөврдә јазылмыш әсәрләринин чоху радио вә телеви-зија верилишләриндә, концертләрдә сәсләнир. Совет Срдусунун ХХХ иллијинә һәср олунмуш, шејпурларла симфоник оркестр үчүн јазылмыш «Салам маршы» да (1948) һәмин әсәрләр сырасына дахилдир. Бу марш күтләви әһәмијјәт кәсб едәрәк, республикада халг бај-рамларында, нүмајишләрдә, тәнтәнәли кечәләрдә даим сәсләнир.

Һәмин дөврдә психоложи чәһәтдән мүрәккәб олан бөјүк мөвзулара, азадлыг уғрунда мүбаризә апаран инсанын шәхсијјәтинә бәстәкарда ојанан мараг хүсусилә диггәтәлајигдир. Идејаларын һуманист истигамәтлилији Г. Гарајевин мусигисиндә, сәнәткар јеткинләшдикчә даһа да гүввәләнир вә мөһкәмләнир. Бу чәһәт өзүнү илк дәфә, јүксәк илһамла јазылмыш «Лејли вә Мәчнун» симфоник поемасында чох ајдын көстәрмишдир.

Поема, ХІІ әсрин көркәмли азери шаири Низами Кәнчәвинин анадан олмасынын 800 иллијинин бајрам едилмәси илә әлагәдар олараг, 1947-чи илдә јазылмыш-дыр. Симфоник поеманын үмумиләшдирилмиш програ-мы бөјүк һуманист шаирин ејни адлы поемасынын му-сиги ифадәсидир. Бу әсәр тез бир заманда бејнәлхалг мигјасда шөһрәт газанмышдыр. Поема илк дәфә Бақы-да, шаирин шәрәфинә верилән тәнтәнәли концертдә ифа едилмиш вә сонралар совет дирижорларынын бир чо-хунун репертуарына дахил олмушдур.

Бу әсәр һәм бејнәлхалг фестивалларда, һәм дә мүх-тәлиф өлкәләрин симфоник оркестрләринин ифасында дәфәләрлә сәсләнмишдир. «Лејли вә Мәчнун» симфоник поемасы грамофон валына јазылмышдыр; бу валлар һәм өлкәмиздә, һәм дә Чехословакија, Румынија вә

Америка Бирлэшмиш Штатларында бурахылмышдыр. Исте'дадла бәстәләнмиш бу эсәр 1948-чи илдә Дөвләт мукафатына лајиг көрүлмүшдүр.

Лејли вә Мәчнун—Шәрг халгларынын гәдим вә орта эср әфсанәләриндә, Низами, Нәван, Рудәки вә Фүзулинин ше'рләриндә, ашыгларын нағылларында әбәди ја-шајан гәһрәманлардыр. Бу гәһрәманлар һәлә узаг кечмишләрдә маһир халг сәнәткарлары тәрәфиндән бәдни миниатүрләрдә, рәнкарәнк хәлчәләрдә вә сахсы габларда шөһрәтләндирилмиш, әсримизин әввәлиндә исә Үзејир Һачыбәјов тәрәфиндән илк азәри операсында, даһа сонрәлар өзбәк, түркмән, тачик бәстәкарларынын мусигисиндә тәрәннүм едилмишдир. Бу гәһрәманларын кәдәрли тәлејини Г. Гарајев дә дәрк етмишдир. Совет сәнәткары Низами поемасынын әсас фикрини — азадлыг севән инсан руһунун әбәдилији вә бөјүклүјү һаггындакы фикрини — јенидән дәрк етмиш вә мусиги дили илә сөјләмишдир.

Бу эсәр, бирһиссәли симфоник поэма үчүн ән'әнәви олан соната формасында, лакин јени трактовкада ја-зылмышдыр; бир чох мә'лум олан нүмунәләрдән фәргли олараг, Г. Гарајевин поемасынын мүстәгил ишләнмиш фәсли јохдур; бунун әвәзиндә исә материал эсәрин ди-кәр фәсилләриндә — киришдә, экспозисијада вә ре-приздә хејли инкишаф етдирилмишдир.

Поеманын мусигиси күчлү етирасларла, кәскин зиддијәтләрлә долудур. Аталарын мүстәбид ихтијары, орта эср хурафаты Лејли вә Мәчнунун мәһәббәтинин үстүнү гара булуд кими алмышды. О дөврүн ганунлары ики кәнчи бир-бириндән ајырыр, онлары дөзүлмәз зил-ләтә салыр, нәһәјәт, мәһв едир...

Поеманын сонракы фәслинин — әсас партијанын му-сигисини динләјәркән дастан, гәзәл вә тәснифләрин

мүәллифләри тәрәфиндән Гејсин нә үчүн Мәчнун кими тәрәннүм едилдијини баша дүшүрсән. Мусиги санки һәр шеји јандыран, сөндүрүлә билмәјән етирас аловуна бүрүнмүшдүр. Севинч вә агрыны, гәзәб вә үмидсизлији өзүндә бирләшдирән баш партија олдугча јүксәк эмо-сионал зирвәјә чатыр, динләјичиләрин гаршысында даһа бир образ чанланыр. Бу образ ајдын вә пакдыр, хәјал кими инсаны чәзб едән вә ганадландыран мәһәб-бәтин зијасы илә нурланмышдыр. Мәкәр мәһәббәт зоракылыгдан, нифрәтдән, өлүмдән күчлү дејилми? Сим-фоник поеманын икинчи (көмәкчи) мөвзусунда Г. Гара-јевин јүксәк вә чошгун мелодик усталыгы өзүнү көстәр-мишдир. Өз эмоционал мәзмуну чәһәтдән ифадәли, дахили инкишафы чәһәтдән классик вә чевик олап бу мөвзу бүтүн јердә галан мөвзуларын үзәриндә санки сүзүр, эсәрин лирик зирвәсинә чеврилир. Мүәллиф, поеманын ахырында (кода) — үрәкләри парчалајан кә-дәрли тамамлајычы мөвзудан сонра бу мусиги һекајәти образына бир даһа гајыдыр. Лакин динләјичиләр өлүм-дирим мүбаризәсинә киришмиш образлары артыг унуда билмир. Накам севки мөвзусу зәифләјир, бүтүн оркес-трин сонунчу кәскин аккорду е'тираз партлајышы вә ачы тәәссүф кими сәсләнир.

Низами образлары әсасында јазылмыш башга бир эсәр «Једди көзәл» симфоник сүитасы Г. Гарајевин исте'дадынын тамамилә башга чәһәтләрини ачыб көс-тәрди; бәстәкар һәмин сүитаны 1949-чу илдә, јә'ни ејни адлы балетиндән үч ил әввәл бәстәләмишдир. Инди бу эсәр совет мусигисинин ән мәшһур эсәрләриндән бири-дир; сүита Совет Иттифагы, Румынија, Данија, Франса, Инкилтәрә, АБШ вә башга өлкәләрдә динләјичиләрин һүсн-рәғбәтини газанмышдыр.

Сүитанын партитурасы көзәл вә характерик симфо-

низми илэ фэрглэнир. Бурада һәр шејдэ емосијаларын ајдынлығы, олдугча рэнкарэнклик, мәһарәтли инкишаф мөвчуддур. Һәм дә һәр шејдэ көзәл өлчү һәдд-һүдуду, һәр бир һиссәдә ајры-ајрылыгыда форма инчәлији, үмуми мусиги драматуржи концепсијасынын мәнтиги вардыр. Чехословакија Бәстәкарлар Иттифагынын баш катиби М. Барвик јазыр: «Бу әсәр инструментовка чәһәтдән парлаг рәнкләрлә бәрг вурур вә бөјүк бәстәкарын усталығыны сүбут едир»¹.

Бу мусигинин бир чох чәһәтләри Низами «Хәмсә»синин билаваситә ојнаг фантастикасынын тәсири илэ јаранмышдыр. Низамидә олдуғу кими нағыл сүитада реал образларла, реал дујғуларла сармашыр. Анчаг бу нағылы инди мүасиримиз данышыр.

Сүитанын башланғычы — Бајрам «Валсы» һәјатлији, һәрарәтли нәфәслилији илэ адамы чәзб едир. Бу валсы, инчә, садәләвһ вә ејни заманда чәсарәтсиз кәнч мәһәббәти андыран кениш аһәнкли «Адажио» әвәз едир. Халг рәгси «Брилјант»ын мелодијасынын инкишафы әсасында јазылмыш «Тәлхәкләр рәгси» өз динамикасы илэ олдугча тәсирлидир. Једди әфсанәви шаһзадә гызын — «Једди портрет»ин һинд, Византија, Хорәзм, славјан, Мәгриб, Чин.. көзәллијинә сөз ола билмәз. «Көзәлләр көзәли» исә — Иран көзәлидир. Једди портретин мусигиси каһ сирли, сајрышан ишыг сачыр, каһ да атәшин динамикасы, дәчәл һижләкәрлији, мөһрибанлығы вә мәләһәти, јорғун еһтирасы илэ адамы валәһ едир.

«Јүрүш» мөвзусунун мусигиси санки узаглардан кәлир. О, кетдикчә јахынлашыр, кенишләнир вә даһа

¹ «Руде право» гәзети, 29 мај, 1951-чи ил.

кур сәсләнәрәк, сүитаны тәнтәнәли сурәтдә баша чатдырыр...

Г. Гарајевин 1953-чү илдә «Хәзәр нефтчиләри һаггында дастан» кино-филминә бәстәләдији мусиги әсасында јаздығы симфоник сүиталарынын образлары башга әсәрләриндә олдуғу кими кәркин драматизмдән вә психоложи мүрәккәбликдән узагдыр. Бунлар романтик сәсләнән мәишәт-жанр образларыдыр. «Маһнынын» мусигиси јүнкүлчә лирикдир. Бу, вүс'әтли вә садә маһнынын сәрбәст сурәтдә јајылдығы Хәзәр кечәсинин поетик үмумиләшдирилмиш шәклидир. «Валс» көзәл вә чәзбедичидир. «Хәзәр кечәси» мусиги мәнзәрәси финалын — «Марш маһнысы»нын — күтләви бајрам колорити илэ нәзәрә чатдырылыр. Г. Гарајевин 1953-чү илдә јаратдығы «Хореографија лөвһәләри» («Гызлар рәгси», «Чин рәгси», «Адажио», «Валс») образларынын характеринә, мөвзусуна, оркестр бојаларынын зәнкинлијинә көрә бир чох чәһәтдән «Једди көзәл» сүитасы илэ һәм аһәнклидир. Бурада образ-лөвһәләр тез-тез дәјишән парлаг вә көзәл нахышлары андырыр.

Бәстәкарын оркестр сүиталарынын мөзмун садәлији вә ајдынлығы халг мусигисинин мөһкәм бүнөврәсинә әсасланыр. Лакин бу садәлик-аһәнкдарлыгыда һәр бир чәсарәтли чизкинин, оркестрин һәр бир бојасынын гижәтини көзәл билән бөјүк сәнәткарын наил олдуғу садәликдир.

Әкәр әллинчи илләрин биринчи јарысы әсасән Г. Гарајевин доғма Азәрбајчан мөвзусуна, онун кечмиш индики һәјатыны мусиги дили илэ ифадә етмәк марагы илэ характеризә олунурса, ониллијин икинчи јарысы бәстәкарын башга өлкә вә гит'ә халгларынын тәләјинә бөјүк диггәт јетирмәси илэ характеризә едилир.

Онун симфоник әсәрләри арасында «Вјетнам» кино-

филминэ јаздығы мусигинин сүитасы бу мәнада мараглыдыр. (Сүита 1955-чи илдэ јарадылмышдыр).

Бу сүита алты һиссэдэн ибарэтдир. Сәмими-јүнкүлчә, аһәнкдар мусигили «Өлкәнин мәнзәрәси», Вјетнамын мәнзәрәли тәбиәти кими чанлы бојаларла верилмишдир. Икинчи һиссәнин образы — «Бетон вә мәфтил» — Вјетнам халгынын әсарәтчиләрини характеризә едән механики — сәлис марш кинли вә бичимсиздир. Үчүнчү һиссәнин — «Халг мелодиялары»нын мусигиси биринчи һиссәнин образлары илә сәс-сәсә верир. Скерсода каһ дүшмән гошунларынын дәмир аддымлары, каһ динч кәндләри бүрүмүш аловун курултусу, вар-јохдан чыхарылмыш халгын фәрјады ешидилир. «Һәлак олмуш дөјүшчүләрин хатирәси» — дөјүшләрдә һәлак олмуш гардашлар үчүн үмумхалг фәрјадыдыр. Әсәрин финалы тәнтәнәли маршдыр. Онун әсасыны, «Әкәр сабаһ мүһарибә оларса» көзәл совет маһнысынын варианты олан Вјетнам партизанларынын маһнысы тәшкил едир.

Сүитанын өзүнәмәхсус колорити, Вјетнам мусиги фолклорунун, һабелә әсил халг мелодияларынын (әк-сәр һалларда мүасир маһныларын) үслуб үсулларын-дан вә ифадә васитәләриндән истифадә едилмәси илә әлагәдардыр.

Г. Гарајевин јарадычы фикрини елә һеј узаг өлкә вә гит'әләрдә јашајан садә адамлар, мүстәмләкә зәнчирләрини гыран, көләликдән азад олуб јени һәјата гәдәм гојан адамлар чәлб едир.

«Илдырымлы јолларла» балетинин ики симфоник сүитасынын мусигисиндә исә «Вјетнам» сүитасындакы мусиги фолклорундан тамамилә фәргли олан фолклор, башга интонасија вә ритмләр сәсләнир. Мүәллифин «Икинчи сүита» адландырдығы һәмин сүиталарындан

бири, һәлә балет тамашаја гојулмаздан габаг, јәни 1957-чи илдә, о бириси исә 1958-чи илдә јазылмышдыр.

Гаралар Африкасы халгларынын гәдим ајин жанрларыны хатырладан колоритли маһны-рәгсләрдә һәзин ағылар, зәнчи һимн-спиричуелсләри үсулунда мәғрур мелодиялар, Африка халг импровизасияларынын мәһарәтли вәзни, нәфәсли вә зәрб аләтләрин олдуғча орижинал тембри — бүтүн бунлар бөјүк сәнәткар Гара Гарајевин әли илә әридилмиш, һәр шеј онун шәхси «тикинти материалы» олмушдур.

Балетин ән јахшы эпизодлары сүиталарда верилмишдир. Анчаг онлара, «Једди көзәл» балетинин сүиталарыдәк, балетин фрагментләринин садәчә нөвбәләшмәси кими бахмаг олмаз. Сүиталарын һәр биринин өз мусиги драматуркијасы вар вә һәрәси мүстәгил симфонија формасыдыр.

Биринчи сүита једди һиссэдән ибарәтдир. «Интродуксија»дан (симфоник оркестрин мүшајиәти илә метсо-сопрано үчүн ариоза) вә чошгун, темпераментли «Рәгс сәһнәси»ндән сонра һәјәчанлы «Чөлдә гасырға», зәнчи халг «ағылары» интонасијаларына әсасланан кәдәрли, емоционал инчә тонларла зәнкин олан «Кәндә сәһнә», «Ағ иргә мәнсуб олмајанларын рәгси» вә бу силсиләни тамамлајан лирик «Адажио» кәлир.

«Илдырымлы јолларла» балетинин икинчи сүитасы биринчидән даһа бөјүкдүр, конфликтли-драматик симфонија әсәри кими гавранылыр. Сүитанын башланғычы олан «Үмуми рәгс» бүтүнлүклә халг бирлији руһундадыр. Бу рәгс өзүнүн бир чох хүсусијәтләри илә Африка халгларынын ичтимаи һәјатында бу күнә кими мүһүм рол ојнајан коллектив рәгсләри хатырладыр. Сүитанын икинчи һиссәси — «Гызларын китараларла рәгси» — чошгун хәјал кими, вурғун үрәјин мәфтунедичи чағы-

рышы кийи сәсләнир. Сүитанын сонракы һиссәсийини — «Гаралар рәгси»нин мусигиси кәскин вә тә'сирлидир. Кәскин аһәнкли мелодик ифадәләр, зәрбли мусиги аләтләринин боғуг «аккордлары», сәсләнмәнин инадла долғунлашмасы вә ритмин сүр'әтләнмәси, мелодијанын гәфләтән, еһтијатла «кәсилмәси» — бүтүн бунлар артыг динч патриархал мәшәтинин тәсвири дејил, Африканын ојанмыш зәһмли гүввәләринин тәсвиридир. Дөрдүнчү һиссә — кечә мәнзәрәсинин инчә, тә'сирли бојаларла вә тәшвиш дүғулары илә долу олан «Интермессо» кениш ачылмыш лирик «Сәһнә вә Адажио» поемасына кәтириб чыхарыр. Адажионун биринчи мөвзусунун мәрданә, хејирхаһ образы икинчи мөвзунун јумшаг вә пак көзәллији илә тамамланыр вә дәринләшдирилир, онларын еһтираслы-чошгун инкишаф характери исә шән мәһәбәт фиһалына кәтириб чыхарыр. Форма вә дахили истигамәтинә көрә адажио биткин симфоник поемадыр (соната формасында јазылмышдыр). Сүитанын финалы «Тәнтәнәли јүрүш» — пассакалија принципләриндән истифадә едән нәһәнк симфоник лөвһәдир. «Тәнтәнәли јүрүш»үн мусигиси јенилмәз гүввәни, ишығын зүлмәтә гаршы мубаризәсини, итки ағрысыны вә гәләбә бајрамыны тәсвир едир.

Икинчи сүита хусусилә мәшһурдур вә инди Азәрбајҗандан чох-чох узагларда ифа олунур. Бу сүита 1961-чи илдә Биринчи Бејнәлхалг мүасир мусиги фестивалында Лос-Анжелосда (АБШ) мәшһур америкалы дирижор вә бәстәкар Ф. Ваксманын идарәси илә чалынмышдыр. Бәстәкарын шәхси мүвәффәғијјәти бүтүн Совет мусигисинин мүвәффәғијјәтини әкс едирди. Г. Гарајев вә Т. Хренниковла бирликдә фестивалда иштирак едән мусигишүнас Б. Јарустовски гејд едирди ки, «Фестивалын сонунда чыхыш едән совет мүәллиф-

ләринин концертләринин руһ јүксәклијиндә әсас, Америка динләјичиси үчүн мусигимизин тонусундакы тамамилә јени олан — фәаллыг, күмраһлыг, ајдынлыг иди... Г. Гарајевин «Илдырымлы јолларла» әсәриндән сираәт едән «лај-лај» вә дуетин лирикасы, зәрбли аләтләр үчүн рәгсин динамикасы — бүтүн бунлар, чох вахт һәјәчан вә горху, әзкинлик вә тәһһалыг һүдудундан кәнара чыхмајан мусиги динләјичиләринин руһуна ујғун кәлирди»¹.

1960-чы илләрин әввәлләриндә Г. Гарајевин јаратдығы бир сыра симфоник лөвһәләр сүбут едир ки, пүхтәләшмәклә олан бу көзәл сәнәткар реалист јарадычылыг јолунда өз ахтарышларыны јорулмадан давам етдирир. Бәстәкар «Дәнизи фәтһ едәнләр» (1964) вә «Хәзәр нефтчиләри һағгында дастан» филмләринә бәстәләдији мусиги әсасында јаздығы сүиталарда типик жанр олан симфонизм хәттини давам етдирир. Бу ән'әнә «Јер үзүндә һәјат наминә» (1965) сүитасында да («Бөјүк Вәтән мүһарибәси» филминин мусигисиндә) өзүнү мүәјјән мә'нада көстәрир. Бу о демәкдир ки, бәстәкарын јени-јени ахтарышлары лирик-психолоји симфонизм сәһәсиндә өзүнүн көзәл бәһрәсини верир.

Классик дүнја әдәбијјатынын көзәл әсәри олан Сервантесин «Дон-Кихот» романынын траки-комик гәһрәманы һағгындакы филмин материалы әсасында бәстәкар өз јарадычылығында јени жанрын нүмунәсини — «Дон-Кихот» симфоник гравүрләрини (1960) јарадыр. Маһир усталыгла јазылмыш, јени ифадә васитәләри илә фәргләнән симфоник гравүралар, өзү илә јүксәк һуманизм

¹ Б. Јарустовски. Калифорнијада көрүш, «Советскаја култура» гәзети, 21 август, 1961-чи ил.

идеялары кәтирән гүвәтлi вә хејирхаһ дүҗуларла долғундур. «Кәдәрлик хәјал чәнкавәринә» Гарајев тәрәфиндән верилмиш лирик-психоложи трактовка да сәчијјевидир; бу трактовка, Сервантесин мәшһур гәһрәманынын мусигидә мұхтәлиф дөврләрин бәстәкарларынын вә мұхтәлиф милли мусиги мәктәбләринин, о чүмләдән Ж. Массие, Мануел де-Фалја, Р. Штраусун тәрәннүм етдикләри траки-комик портретләрин чохундан фәргләнир.

Хејирхаһ арзу наминә, һәгигәтә хидмәт етмәк наминә јашамаг, талејин зәрбәләринә бахмајараг өз идеалы уғрунда мұбаризә апармаг, көзәл кәләчәјә инанмаг — Гарајевин јаратдығы «Дон-Кихот»ун әсас гајәси будур. Һәр шеји унутдуран борч идејасы әзиләнләри вә тәһгир олуналары мұдафиә етмәк вәзифәсини өз үзәринә көтүрмүш гоча вә садәдил адам олан чәнкавәри горхмадан вә мәзәммәт етмәдән һәјатда кәздирир. Биз һаһмыз ушаглыгдан Сервантесин гәһрәманыны мәзәли, гәрибә адам һесаб етмәјә, онун башына кәлән әһвалатлара сәмими күлмәјә алышмыш олсаг да, Гарајевин мусигиси Дон-Кихотун әсил варлығыны тәшкил едән көзәл вә јүксәк идејаны да бир дәгигә белә унутмаға бизә имкан вермир. Бәстәкар Дон-Кихот һаггында кәдәрли әһвалаты елә јүксәк бир мәнәббәтлә нәгл едир ки, динләјичинин гәлбиндә нә исә хејирхаһ, олдугча көзәл бир иш көрмәк һисси баш галдырыр. Лакин Дон-Кихотун талеји фачиәлидир, чүнки реал һәјатда олан һагсызлыға гаршы мұбаризә (дүнјада баш верән пис ишләрә гаршы тәкбашына мұбаризә етмәк вә галиб кәлмәк!) кетдикчә чәтинләшир.

Г. Гарајевин «Дон-Кихот»у сәккиз пјесдән ибарәт силсиләдир. Анчаг бу, зиддијјәтли эпизодларын нөвбәләшмәсинә әсасланаң ади сүита дејил, өз симфоник

драматизм мәһнасы илә фәргләнән, кетдикчә инкишаф едән ваһид хәттидир.

Әсәрин ајры-ајры эпизод-шәкилләрини бүтөв композијада бирләшдирән әсас мөвзу (лејттема) романтик, азча истәһзалы «Сәјаһәт мөвзусудур» ки, I, III, V вә VIII гравүраларын мусигиси онун трансформасијасы үзәриндә гурулмушдур. «Чәнкавәр чағырышы» вә «Алдонса» силсиләсиндән кечән мөвзулар вә башгалары да әсәрин мусиги-драматуржи вәһдәтинә, ајры-ајры нөмрәләрин арасындакы дахили интонасија әлагәләринә көмәк едир.

I гравүра. «Сәјаһәт» силсиләсинин бир нөв «башлыг» нахышыдыр. «Чәнкавәр чағырышы» мөвзусу үч бору тәрәфиндән боғуг сәслә чалыныр. Кириш мусигиси нарататлыг төрәдир, санки сајыглыға чағырыр. Бундан сонра, кларнетин ифасында, даими «јол ритми» фонунда јаваш-јаваш сәсләнән «сәјаһәт» мусигиси ајдын вә садәдир.

II гравүра. «Санчо губернатор» — һај-күјлү, бәзәкли, азча мәзәли «шән маршдыр». О, ики мөвзу үзәриндә гурулмушдур: дәјишилмиш «Чәнкавәр чағырышы» мөвзусу Санчо Панса илә Дон-Кихот образларынын дахили әлагәсини көстәрир. III гравүрада — «Сәјаһәтдә», әксинә, лирик-психоложи тон хүсуси олараг нәзәрә чатдырылыр. Бурада «Сәјаһәт» мөвзусу кәдәрли фачиәли тәнһалығын инчә хүсусијјәти кими сәсләнир. IV гравүра «Алдонса» — «Кәдәрли хәјал чәнкавәринин» көнүл вердији «көзәл гадын» идеалыны ифадә едир. Мусигиси «Фламенко» типли испан рәгсләринә јахын олан мелодијаја әсасланан бу поетик вә инчә портретин мусигиси V гравүранын — «Сәјаһәт»ин мусигисиндән кәскин сурәтдә фәргләнир. Тәнһалыг фачиәси бурада сон мәрһәләјәдәк гатылашмышдыр. «Сәјаһәт»

мөвзусу олдугча кәдәрлидир. Орта бөлмәдә симли аләтләрин нәчиб, шикајәтли монологу сәсләнир. VI гравүра тәнтәнәли вә чидди «Павана» — XVI—XVII әср испан сарај рәгсләри руһундадыр. О, VII гравүраның — «Кавалкаданын», кәркин ритмли чапараг мусигиси илә бирликдә (ахы, Дон-Кихот өз өлүмүнә доғру кедир) һәјәчанлы, тәшвишли образыны нәзәрә чарпдыыр.

VII гравүра. «Дон-Кихотун өлүмү»дүр. Бу мусигидә «Аллоңса» мөвзусунун сәдалары бөјүк рол ојнајыр. Сурдин сәсинә охшатмагла үч бору «чәнжавәр чағырышы мөвзусу» интонасијасында чалыр. Флејта «сәјаһәт мөвзусунда» онлара чаваб верир. Бу чаваб кетдикчә һәр тактда күчләнән тәшвиш јарадыр, даһа боғуг сәсләнир вә Дон-Кихотун үрәјинин дөјүнмәкдән дајандығыны билдирирмиш кими јаваш-јаваш сөнүр...

...Өз јарадычылыг планлары һаггында сөһбәт едәркән партијаның XXII гурултајының нүмајәндәси Гарајев демишди: «Јарадычылыг планлары һаггында, гурултајдан алдығым чоҗчәһәтли тәәсүратын нә кими шәкил алачағы һаггында данышмаға һәләлик чәтинлик чәкирәм. Анчаг бир шеј артыг ајдындыр: һансы жанрда јазырамса јазым, әсәрләримин гәһрәманы мүасиримиз, коммунизм гуран совет адамы олачагдыр»¹.

1965-чи илин јазында Москвада, өлкәнин мәшһур мусиги коллективи, камера оркестри, Р. Баршајын рәһбәрлији илә Гарајевин үчүнчү симфонијасыны ифа етди. Азәрбајчан бәстәкарының јени әсәри мәһз бу коллективә һәср едилмишдир.

Г. Гарајевин «Үчүнчү симфонијасы» инди совет вә харичи өлкәләрин динләјичиләринә јахшы танышдыр. Бу симфонија 1965-чи илин ијун ајында Бақыда кечи-

рилән «Загафгазија баһары» фестивалының диггәт мәркәзидә олмушдур, һабелә Москвада ССРИ Бәстәкарлар Иттифагының 5-чи пленумунда (1966-чы ил, феврал, март) бөјүк мүвәффәғијәтлә сәсләнмишди. Исте'дадла јазылмыш бу әсәр һаггында чоҗ данышмыш вә јазмышлар, о тә'рифли рә'јләрә вә мүбаһисәләрә сәбәб олмушдур, бу әсәр сәнәтдә јени јоллар ачан әсәрдир.

Г. Гарајев бурада өзү үчүн јени олан бир јазы техникасыны, сәс материалының јени тәшкилини тәтбиғ етмишдир. Симфонијаның мусигисиндә чоҗлу гафил кәскин сәсләр, олдугча орижинал бојалар вардыр. Лакин симфонијаның јарадылмасы садәчә «сынаг» дејилди. Үчүнчү симфонијаның композисија принципләри онун мәзмуну илә бағлыдыр. Бу принципләр мүәллиф үчүн ону һәјәчанландыран јекәнә бәдии форма олмалы иди вә һәгигәтән олмушдур. Симфонијаның мөвзусу исә сәнәтин әбәди мөвзусудур.

Бәшәријәтин азадлығы уғрунда мүбаризә едән инсан!..

Әлбәтә бу, Гарајев үчүн јени мөвзу дејилдир. Бу мөвзу «Лејли вә Мәчнун» поемасында, «Једди көзәл» вә «Илдырымлы јолларла» балетләриндә, «Дон-Кихот» симфоник гравүраларында вә бир чоҗ башга әсәрләрдә әкс едилмишдир.

Лакин «Үчүнчү симфонија» бу әсәрләр арасында хүсуси јер тутур. О, мүасир дөврүн емоционал вә фәлсәфи фикрини ифадә едән бөјүк әсәрләрә аиддир. Бу әсәрдә ишығлы кәләчәји гуран адамларымызын дүјғү вә фикирләри тәсвир олуңмушдур. Бу, ејни заманда бәстәкарың өзүнүн һисс вә фикирләр аләмидир. Симфонијаның сүжет програмы олмаса да, онун дили гәлиз вә мүрәккәб олса да, әсәрин һәр бир тактында биз, мусигиси бөјүк емоционал анлајышы илә фәргләнән Г. Гара-

¹ «Бакински работчи» гәзети, 18 нојабр, 1961-чи ил.

јевин үслуб вә хәттини һисс едирик. Ким 1965-чи илин апрелиндә Москвада симфонијанын илк тамашасында вә ики ај ондан сонра Бақыда «Загафгазија баһарында» олмушса, о, әсәрин ән кениш динләјичи күтләләри арасында бөјүк мүвәффәғијјәт газандығыны унуда билмәз.

Симфонијанын мусигиси мүасир дүнјамызын сәс мүһитини, кәркин әмәк шәраитини әкс едир. Онда нараһат, «дурмадан ирәлиләјән һәјат» гајнајыр. Симфонијанын биринчи һиссәси бөјүк енержи илә долғундур. Буна биринчи мөвзунун арды-арасы кәсилмәјән инкишаф динамикасы, контрапунктларын еластиклији, «зәрбәләрин» кәскин вә инандырычы һәмаһәнклији, кәркин оркестр «сәсләшмәси — таггылдашмасы» көмәк едир. Биринчи һиссәнин кулминасијасы гаршысында узун мүддәт жүксәлмә эпизоду, арды-арасы кәсилмәјән гүввә топланмасы тәсәввүрү ојадыр, бурада ејни аккорд — зәрбә елә бил нәһәјәтсиз оларағ һеј дәмир мөһкәмлији илә сәсләнир, динләјичи дә бу гүввәтли, һәјәчанлы, севиндиричи образын тәсириндән кәнарда гала билмир. Анчағ һәлә биринчи һиссәдә лирик башланғыч буна гаршы гојулмушдур. Бу лирик башланғыч икинчи мөвзуда, һабелә ишләмә ролуну ојнајән эпизодда парлаг сурәтдә ифадә едилмишдир. Икинчи һиссәнин мусигиси — скертсо олдуғча енержилидир. Лакин бурада о, башга планда, башга образларда, — каһ садәдил вә мүдрик, каһ кинли драматик, каһ да инчә фантастик образларда сапдырылыр. Интонасија вә ритмләрдә биз Азәрбајчан халғ мусигисинин таныш чизкиләрини көрүрүк. Бәстәкар әсәрин икинчи һиссәсинин биринчи мөвзусунда (о, рондо формасында рефрен ролу ојнајыр), өз гурулушуна көрә тамамилә јени мусигини хүсусилә шән, «рәгс едән» ашығ мелодияларына бөјүк усталыгла јахынлашдырыр. Гәдим дилли аләтин — чем-

балонун чинкилтили сәсләри ашығ сазынын сәсләрини хатырладыр. Скертсонун икинчи мөвзусунда Азәрбајчан халғынын сүрәтли јаллы рәгсләринин ритмләри инкишаф етдирилмишдир. Бу һадисәнин үчүнчү мөвзусу романтик валсын чизкиләри илә бағлыдыр. Икинчи һиссәнин мусиги инкишафында өз гүввәсинә инанан, баһадыр халғын үмумиләшдирилмиш образы чанланыр: Симфонијанын үчүнчү һиссәсиндә скрипка вә габојларын, валторн вә флейтанын бир-биринә гарышан мелодик хәтләри, инчә аһәнк вә бојалар, сәмими һиссләр аләмини јарадыр. Мусиги каһ јумшағ вә сыхынтылы шикајәт, каһ һәјат вә өлүм һағгында, инсанын һәјат мәғзи олан жүксәк идеаллар һағгында фәлсәфи фикир кими сәсләнир.

Симфонијанын финалыны бәстәкарын бөјүк мүвәффәғијјәти һесаб етмәк лазымдыр. Финал, шүбһәсиз әсәрин зирвәсидир, габагкы һиссәләрдәки образларын инкишафынын јекунудур. Буну демәк лазымдыр ки, драматик конфликтин бүтүн хәтләрини бирләшдирән, кулминасија ифадәси кәсб едән белә финалын јарадылмасы чох мүрәккәб ишдир. Г. Гарајев бунун өһдәсиндән мәһарәтлә кәлмишдир.

Финалын мәркәзини — мәһарәтли фуга тәшкил едир. Онун мөвзусу әввәлчә габојда сәсләнир вә чанлы, бир гәдәр мәзәли характер дашыјыр; лакин инкишаф едәрәк, о башга мусиги аләтләри илә бирликдә мәрданәкениш, јенилмәз-ирадәли характер кәсб едир.

«Үчүнчү симфонија» жүксәк сәнәт әсәридир. О, һәм «конфликтләрин» мәгсәдәујғун јерләшдирилмәсиндә, һәм инкишаф васитәләриндән дәғиг, ағыллы истифадә едилмәсиндә, чохсәслијин мәһарәтлә верилмәсиндә, оркестр јазылышынын зәнкинлијиндә вә вәләһедичилијиндә

(камера аләтләринин кичик дәстәси илә) өзүнү бүрузә верир.

Г. Гарајев јарадычылығында симфонизмин јаранмасы мусиги мөвзу материалларында һармонија вә контрапунктун јени принципләринә, киришлә әлагәдар олан јени принципал мәрһәләјә дәләләт едир. Бәстәкарын јени истифадә үсуллары реалист мусигинин ифадә васитәләринин кенишләндирилмәси јолунда һәдсиз имканлар олдуғуну сүбут едир.

Дүнја мусиги сәнәтинин ән јахшы ән'әнәләри Гарајевин јенилик ахтарышлары үчүн мөһкәм бүнөврә олмушдур. Дөрд һиссәли симфоник силсиләнин характери материалын классик форма вә принципләрдә: соната, рондо, үчһиссәлик, фуга вә с. сәпкидә инкишафы диггәти чәлб едир. Чидди мұвазинәт, формаларын классик ајдынлығы симфонијаны фәргләндирир. Бурада монотематизмлијин вә лејтмотивлијин классик үсуллары инкишаф етдирилмиш вә дәринләшдирилмишдир. Нәһәјәт, бәлкә дә, ән әсас мәсәлә будур ки, «канонларын» әксинә олараг, Гарајевин тәтбиг етдији техника, онун «Үчүнчү симфонија»сыны парлаг фәрди хәтти вә милли, өзүнәмәхсус үслубу илә сечилән бир мұәллифин әсәри кими гијмәтләндирмәјә әсас верир.

ТЕАТР ВӘ КИНО МУСИГИСИ

ОПЕРА ВӘ БАЛЕТ

Гара Гарајевин театра јарадычы диггәти һәлә тәләбә скамјаларында икән өзүнү бүрузә вермишдир. Гарајев һәлә 1941—1943-чү илләрдә өз досту, бәстәкар Чөвдәт Һачыјевлә (онда Ч. Һачыјев дә Москва консерватори-

јасынын тәләбәси иди) Азәрбајчан колхозларынын һәјатына даир «Ајна» операсыны јазмаг фикринә дүшмүшдү. Бу опера јазылмады, әвәзиндә исә онларын јарадычылыг достлуғунун бәһрәси олан «Вәтән» операсы мејдана чыхды.

Кәнч мұәллифләр һәлә 1944-чү илдә Загафгазија республикаларынын мусиги онкүнлүјүнүн концертләриндә һәмин операдан парчалар кәстәрмишдиләр, бу парчалар бөјүк мұвәффәгијјәт газанмышды. Бундан руһланан Гара Гарајев вә Чөвдәт Һачыјев операны Азәрбајчанда Совет һакимийјәти гурулмасынын 25 иллијинә һәдијјә вермәк үчүн вар гүввәләрини сәрф етмишләр. Әсәр һәмин бајрама һәср едилмишди.

«Вәтән» операсынын либреттосуну азәри театрынын көркәмли хадими И. Һидајәтзадә јазмышдыр (ше'рләри М. Раһиминдир). Опера нөгсансыз дејилдир, һәм дә бу нөгсанлар совет драматуркијасынын вә онун инкишафынын мұәјјән дөврү үчүн бир чох чәһәтдән үмуми олан мејлләрдән ирәли кәлирди. Бурада, вурушан гүввәләр елә јерләшдирилмишди ки, операнын лап әввәлиндән мұсбәтин мәнфијә гәләбә чалачағы габагчадан ајдын көрүнүрдү, һәм дә әсәрин баш гәһрәманы Асланын мусиги характери чох да мұкәммәл ишләнмәмишди. Зидд гүввәләрин биләваситә сәһнәдә тоғгушмасыны кәстәрмәјә имкан верән сүжетин драматуржи «дүјүнләри» либреттода нәзәрдә тутулмамышдыр. Бу да өз нөвбәсиндә әсәрин идејасынын симфоник чәһәтдән ишләнмәсини мәһдудлашдырмышдыр. Лакин бу нөгсанлара бахмајараг либретто парлаг вә реалист опера тамашасы үчүн јахшы әсас верирди. Тамаша өз вәтәнпәрвәрлик истигамәтинә көрә олдугча әһәмијјәтли иди вә бир сыра бәдни мәзијјәтләри, — биринчи нөв-

бәдә ифадәлији вә милли хүсусијјәтләри көзәл олан мусигиси илә фәргләнирди.

«Вәтән» операсы Бөјүк Вәтән мұһарибәсинин гәһрәманлыг долу һадисәләриндән, совет халгларынын достлуғундан, фашист ишғалчыларына гаршы мұбаризәдә, ағыр сынаг күнләриндә совет адамынын хасијјәтинин тәкмилләшмәсиндән бәһс едир. Оун сүжет вә мусигисиндә ики мәнбә — гәһрәманлыг-драматик вә лирик-психоложи мәнбә бир-биринә сармашыр. Вәтәнә һәдсиз сәдагәт, оун јолунда сон нәфәсәдәк вурушмаға һазыр олан совет дөјүшчүләри вә партизанларынын хор вә нәғмәләри, арија вә ариозаларла там ујғунлуғ јарадыр. Бунлар исә севән вә изтираб чәкән, хатирәләрә далан, јахуд һәјәчан кечирән гәһрәманларын мүрәккәб дахили аләмини әкс едир. Дөјүш ләвһәсини тәсвир едән симфоник эпизодла партизан гыз Дилбәрин кәдәрли, инчә, аһәнкдар ариозалары вә дөјүшчү Васјанын рәгс частушкалары арасында контрастлыг вардыр. Операнын јазылышында бир тәрәфдән Аслан образыны тәсвир едән вә күтләви халг сәһнәләриндә кениш истифадә олуан ашыг мусигисинин ифадә васитәләри (бүтүн бунларда Ү. һачыбәјовун «Короғлу» операсынын тәсирини көрмәк чәтин дејилдир), сонра Мәрданын партијасында муғамын аһәнк принципләринин өзүнәмәхсус бир тәрздә ифадә гајдалары вә азәри халг мусигисинин башга үслуб үсуллары, дикәр тәрәфдән рус күтләви маһныларына хас олан ифадә элементләри вә формалары, ја да һәлә классик рус операсында мәнфи образларын ачылмасы илә әлагәдар олан кәскин характерли јазы үсуллары бир-бири илә тәбии сурәтдә бирләшдирилмишдир. Биткин вокал нөмрәләри вә «һәртәрәфли» речитатив — оркестр сәһнәләри бир-бирини мәһарәтлә әвәз едир.

Операнын илк тамашасы 1945-чи ил мајын 5-дә Бакыда М. Ф. Ахундов адына Азәрбајҗан Дөвләт Опера вә Балет Театрында олмушдур. Тамашачылар тәрәфиндән һәрарәтлә гаршыланан опера 1946-чы илдә Дөвләт мұкафатына лајиг көрүлмүшдүр.

БАЛЕТЛӘР

«Једди көзәл» вә «Илдырымлы јолларла» балетләри Гара Гарајевә бөјүк шөһрәт газандырмышдыр. Мусиги драматуркијасына көрә бөјүк миғјаслы концепсијада олан бу балетләр бәстәкарын әллиңчи илләрин биринчи вә икинчи јарысында јарадычылыг ахтарышлары үчүн типик олан һәр шеји даһа биткин вә парлаг шәкилдә өзүндә чәмләшдирмишдир.

Милли балет жанры Азәрбајҗанда ән кәңч жанрлардан биридир. Бу жанрын тарихи Гара Гарајевин биринчи балетинин мејдана чыхмасындан тәхминән он ил әввәл башланыр: Ә. Бәдәлбәјлинин илк азәри балети «Гыз галасы» 1940-чы илдә јаранмышдыр. Јалныз бундан он ил сонра С. һачыбәјовун «Күлшән» балети 1951-чи илдә мејдана чыхмышдыр. Ә. Бәдәлбәјлинин хидмәти бундан ибарәтдир ки, о, азәри бәстәкарлары арасында биринчи олагаг балет жанрына мұрачиәт етмиш, халг мусиги-хореографија сәнәтинин үсулларыны классик балет принципләри илә «Гыз галасы» балетиндә бирләшдирмишдир. С. һачыбәјов бу тәшәббүсү давам етдирмиш вә Азәрбајҗанда совет мөвзусунда илк балет јаратмышдыр.

Гара Гарајевин балетләри Азәрбајҗан балетинин инкишафында даһа мұһүм дөврү тәмсил едир вә совет мусиги јарадычылығыны бүтөвлүкдә зәнкинләшдирдијини кәстәрир. Гара Гарајев өз әсәрләриндә әјлән-

дирижи рэгс тамашасы элементлэрини тамамилэ арадан галдырмышдыр. О, тамашачыларын диггэтени гәһрәманларынын талејинә чәлб едир, буна көрә дә бөјүк идејалары ифадә едән, жүксәк естетик зөвг верән реалист рэгс драмы јаратмаг сәһәсиндә камил сәнәткар олмушдур.

Гара Гарајевин балетләри рус классик балетинин ән јахшы ән'әнәләри илә, П. И. Чајковскинин ислаһаты илә бағлыдыр. Азәри бәстәкары өз әсәриндә совет балетинин бир чох чизкиләрини, хүсусән С. Прокофјевин, гисмән дә Р. Глијерин вә Б. Асафјевин балет драматуркијасынын чизкиләрини инкишаф етдирмишдир. Гарајевин балетләри, мусигиси парлаг театрлылығы вә дәрин симфонизмлији илә фәргләнир.

«Једди көзәл» балетини јаратмаг фикрини Г. Гарајевә һәлә 1947-чи илдә, Низами јубилеји күнләриндә И. Гидајәтзадә сөјләмишди; о, јазычы Сабит Рәһманла бирликдә либреттонун биринчи вариантыны һазырламышды. Лакин балет баша чатдырылыб М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Опера вә Балет Театрында тамашаја гојуланадәк хејли вахт кечмишди (балетин илк тамашасы 1952-чи ил нојабрын 6-да Бөјүк Октябр Сосиалист ингилабынын 35 иллијинә һәср едилән кечәдә олмушдур). Балетин мәркәзи мөвзусу — Низами јарадычылығынын жүксәк гуманист мөвзусудур — јә'ни инсанын мә'нәви чәһәтдән тәкмилләшмәси уғрунда мүбаризә мөвзусудур. Бәстәкар мөвзуну мусиги-театр образлары васитәсилә даһа парлаг вә һәртәрәфли ачмаға көмәк едән формалары инадла ахтармышдыр.

Әсәрин драматуржи ссенарисини һазырламаг ишинә совет балетинин көркәмли нүмајәндәләри — либретточу Ј. Слонимски вә балетмејстр П. Гусев чәлб едилмишдиләр. Лакин сәһнә ганунларыны јахшы баша дү-

шән бәстәкар өзү дә бу ишдә фәал иштирак едирди. Балетин либреттосунда јахшы чәһәтләр чохдур: мүрәккәб конфликт хәтләри чох јахшы нәзәрдә тутулмуш, тоггушмаларда гәһрәманларын характериндә кетдикчә јени-јени хүсусијјәтләр ашкара чыхарылмышдыр. Сүжетин инкишафында һәр епизод бир силсиләнин ајрылмаз һиссәси кими мәнимсәнилир.

Либретто, арды-арасы кәсилмәдән жүксәлән драматик һадисәләри, дәрин вә бөјүк идејалары дөрд пәрдәдә ачмаға имкан вермиш, әсәрин баш гәһрәманы олан халг образынын ән мүхтәлиф конфликт мәрһәләләриндә көстәрмәјә, Гара Гарајевин бир мусигичи вә драматург кими бөјүк исте'дадынын һәртәрәфли ачылмасына имкан јаратмышдыр. Әсәрин мусигисиндә бөјүк эмоционал вә психоложи һәгигәтлә мәһз Низаминин «Хәмсә»синдә ифадә едилән халг идејалары сәсләнир: јалныз әхлаг чәһәтдән тәкамүл тапмаға сә'ј едән адам дөвләти идарә етмәјә лајигдир.

Халг ичәрисиндән чыхмыш кәнч Аишәнин мәһәббәти чаван Бәһрам шаһы әхлагы чәһәтдән дәјишдирир. Балетин гәһрәманы Аишә Низаминин Фитнә («Једди көзәл») вә Ширин («Хосров вә Ширин») кими гуманист гадын образларыны хатырладыр. Лакин Гара Гарајев Низаминин мөвзусуну коммунист сәнәткар кими дәрк етмиш, Аишә образынын фачиәсини, онун чәһдләринин баш тутмајачағыны нәзәрә чарпдырмышдыр.

Зүлм вә јохсуллуғ үзүндән изтираб чәкән, лакин өз һүғуғлары уғрунда зәһмли гүввә кими мүбаризәјә галхан, ләјагәтсиз һөкмдара һакимлик етмәјә башлајан зәһмәткеш халгын коллектив портрети балетдә бүтүн әзәмәти илә жүксәлир.

«Једди көзәл» балети гүввәтли романтик дүјғуларла руһланмыш мусигили-хореографик фачиәдир. Г. Га-

рајев мұасир реалист балет сәнәтинин зәнкин еһтијатларындан бачарыгла истифадә едәрәк, өз сәләфләринин тәчрүбәсини чәмләшдирәрәк, жанрын имканларыны чәсарәтлә кенишләндириб, «Једди көзәл» балетиндә јени мусиги-хореографија формалары јаратмыш, онларын арасындакы композисија-драматуржи әлагәләрини дәринләшдирмишдир. Азәри халг мусиги јарадычылығынын бир чох хүсусијјәтләринин бәстәкар тәрәфиндән инкишаф етдирилмәси бу ишдә бөјүк рол ојнамышдыр.

Балетин мәркәзиндә — Аишәнин образы вә онун Бәһрама олан мәнәббәти дурур. Бу һиссә өз сәмимелији, тәмизлији вә ше'ријјәти илә адамы вәләһ едир. Лакин бу һиссәдә елә компромиссизлик вә фәдакарлык, елә идеал, инсаны јүксәлдән гүввә вар ки, ади гызы гәһрәмана чевирмәјә гадирдир. Бәстәкар Аишә образыны онун дахили инкишаф просесиндә тәсвир едир, онун гәлбән чәкдији изтираблары бүтүн дәринлији илә ачыб көстәрир. Биринчи пәрдәдәки «Аишәнин вариасијалары»нда, «Рәгс-ојун»да икид, чәнкавәр гардашы Мәнзәр илә бирликдә дағларда тәнһа јашајан садә вә шән гызын образы ачылыр. Биринчи пәрдәнин адажиосунда үрәјин илк, гәфләрән ахыб кәлмиш көзәл вә мүдһиш һәјәчаны көстәрилмишдир. Лакин будур, гәһрәман гыз һәјәтын бојасыз, сәрт һәгигәтләрини көрмәјә башлајыр. Әтрафда дәрд-гәм, јалан вә зоракылык һөкм сүрүр (2-чи шәклин финалы вә 3-чү пәрдәнин *pas d'action*). Севкилисинин һеч дә ади овчу дејил, мүстәбид вәзирин тәсири алтына дүшмүш садәләвһ вә ағчијәр шаһ олдугуну билдикдә Аишә дәншәтли руһи тәнһалыг һисс едир (4-чү пәрдәдә «Аишәнин рәгси»). Бүтүн гәлби илә шаһы севән Аишә она еһтирасла јалварыр ки, о, әсил сәадәт наминә, халг, вәтән наминә һакимијјәтдән әл чәксин

(6-чы вә 7-чи шәкилләрдә адажио)... Аишә илә әлагәдар олан бу вә башга сәһнәләр Гарајев лирикасынын чох вәләһедичи сәһифәләриндәндир.

Бәһрам шаһын бәдбәхтлијинин рәмзи олан једди көзәл Аишәјә гаршы гојулмушдур. Онлар һәгигәтән көзәлдирләр, бу көзәлләрин парлаг ишыг сачан лејттемасы бүтүн балет боју елә гәшәнкдир ки, санки адамы овсунлајыр. Шаһ халгдан узаглашдыгча, једди көзәл даһа чох нагыла, ујдурмаја, хәјала охшајыр. Јалһыз бирчә дәфә, балетин әввәлиндә, өз халгынын досту кими көрүнән Бәһрамын бирдән ондан ајрылдыгы анда, једди көзәлин мусигисиндә башга чизкиләр мејдана чыхыр (3-чү пәрдәдә «Једди портрет» дивертисменти). Инд көзәлинин бир нөв чәзбедичи сирли портретиндә, Византија көзәлинин вагх рәгсиндә, Хорәзм көзәлинин чәлд ојунунда Гарајевин бәдилик-сәчијјәвилик јаратмагда усталыгы бүтүн парлаглыгы илә өзүнү көстәрир. Славјан көзәлинин вариасијасынын зәрифлији, Мәгриб көзәлинин болеросунун атәшин чағырышына, Чин көзәлинин рәгс скертсосунун садәдил шухлуғуна, јахуд вәләһедичи пластик һәрәкәтләри вә вәләһедичи зәрифлији илә «Көзәлләр көзәли»ни фәргләндирән Иран көзәлинин адажиосуна тәзаддыр.

Балетдә бир тәрәфдән Бәһрам шаһ, Вәзир, онларын нөкәрләринин, дикәр тәрәфдән Мәнзәрин вә халгын характеристикасы кәскин сурәтдә бир-биринә гаршы гојулмушдур. Бәстәкар мусиги гротеск үсуллары васитәсилә, кәскин диссонанслашдырычы аһәнкин, мүрәккәб ладларын, оркестр бојаларынын, титрәк ритмләрин көмәји илә зоракылык вә мүсибәт, икиүзлүлүк, мәкр вә һөкмранлык еһтирасыны ачыб көстәрмишдир. Амиранә-әсәби шејпур сәдалары Бәһрамын лејтмотивидир. Вәзирин лејтмотиви исә конвулсија характери дашыјыр.

Оун азғын рәгсләри гәзәбли, кинлидир. Верки јыған-ларын кобуд маршы, сарај сәһнәләринин инчәлији вә әзәмәти, сун-гәсдин тутгун мусигиси, туфанын тәшвишли курултусу, — бүтүн бунлар һеч дә Аншә илә гардашынын садә еви үзәриндә ачылан сәһәрин лачивәрд рәнкләринә, Мәнзәрин мәғрур вә чошгун мөвзусуна, гајадан дәгиг чапылыб дүзәлдилмиш једди сәнәткарын мусиги портретинә, чошгун, күмраһ халг рәгсләринә, базарын чанлы, һај-күјлү, һәгигәтән тәнтәнәли мусигисинә, халгын фачиәли һалыны әкс едән кәдәрли мусигисинә һеч дә охшамыр.

Тәзадлы образларын мусигидә билаваситә тоггуш-масы динамик чәһәтдән кенишләндирилмиш, там драматизмли сәһнәләр јарадыр.

М. Ф. Ахундов адына Опера вә Балет Театры он беш илә јахындыр ки, «Једди көзәл» балетини тамашаја гојур. Балет 1953-чү илин пајызындан бәри Ленинград Малы Дөвләт Опера вә Балет Театрынын репертуарында өзүнә мөһкәм јер тутмушдур. һәмин опера вә балет театры 1963-чү илдә бу балети Гаһирәдә тамашаја гојмушдур. Балет, һәмчинин Саратовда, Лвовда, Дашкәнддә, Кујбышевдә, Новосибирскдә, Кијевдә, Гурјевдә вә башга шәһәрләрдә тамашаја гојулмушдур.

1959-чу илдә Москвада кечирилән Азәрбајчан инчә-сәнәти вә әдәбијјаты онкүнлүјүндә М. Ф. Ахундов адына Опера вә Балет Театры үч пәрдәдән ибарәт вә бир нечә јенидән јазылмыш эпизодлары олан «Једди көзәл»ин јени мусигили сәһнә вариантыны јаратмышдыр.

Г. Гарајев балетинин мусигиси Данимарка вә Румынијадан башламыш Америкајадәк, бир сыра харичи өлкәләрдә бөјүк шөһрәт газанмышдыр. Бу балет Чехословакијада, Прага Милли Театрынын сәһнәсиндә, Алманија Демократик Республикасында (Дессау вә Рос-

токда) тамашаја гојулмушдур. Бу әсәрин мусигиси даим симфоник концертләрин програмларында, радиода сәсләнир. Балетин фрагмент вә сүиталары дәфәләрлә граммофон валларына јазылмышдыр. Исте'дадла јазылмыш бу әсәр һаглы олараг чоһмилләтли совет балет јарадычылығынын әп јахшы наилијјәтләринә анд едилә биләр.

«Илдырымлы јолларла» балети Чәнуби Африка јазычысы Питер Абраһамсын ејни адлы романынын сүжети әсасында 1958-чи илдә јазылмыш вә совет мусиги сәнәтинин Африка халглары һәјатына анд мөвзуда илк әсәридир. Азәри бәстәкары бу әсәри С. М. Киров адына Ленинград Академик Опера вә Балет Театрынын сифариши илә јазмышдыр. Әсәрин либреттосуну Ј. Сломински јазмыш, хореографија планыны исә К. Серкејев ишләјиб һазырламышдыр.

«Илдырымлы јолларла» балетинин Ленинградда илк дәфә тамашаја гојулдуғу күндән (1958-чи ил январын 4-дә) 9 ил кечмишдир. Балети ССРИ Бөјүк Театры Москвада тамашаја гојмушдур. Бу әсәр Бақыда М. Ф. Ахундов адына Опера вә Балет Театрынын сәһнәсиндә, һәм дә Казан, Минск, Кишинјов, Уфа, Петрозаводск, Дашкәнд, Днепропетровск, Болгарија (Верна), Чехословакија (Брно вә Братислав), Румынија (Бухарест) вә бир сыра башга театрларда тамашаја гојулур. Чин Халг Республикасынын 10 иллији күнләриндә ССРИ Бөјүк Театры Гарајевин балетини Пекиндә, Шанхајда вә башга шәһәрләрдә тамашаја гојду, сонракы гастрол сәфәрләриндән бириндә исә — Полша Халг Республикасынын тамашачыларына көстәрди. «Илдырымлы јолларла» балетинин мусигиси Белчика, Инкилтәрә, Франса, Скандинавија өлкәләриндә вә АБШ-да јахшы мә'лумдур. Совет дөвләтинин 50 иллији кими әләмәт-

дар илдә «Илдырымлы јолларла» балети Ленин мүкафатына лајиг көрүлмүшдүр.

Мүстәмләкәчиләрин ағалыг етдији јердә, демәк олар ки, лабүд гисмәти кими јазычынын тәсвир етдији «гара дәрили» чаван оғланла «ағ» гызын фачиәли мәнәббәт әһвалаты Гара Гарајевин јарадычылығында тәкчә кәдәрли дејил, һәм дә еһтираслы протест кими сәсләнмишдир. Бәстәкарын фантазијасы Абраһамсын гәһрәманларынын үрәк дүјғуларынын жүксәк поезијасыны, Африканын халг мәишәтинин хүсусијјәтләрини, Африканын дәрә-тәпәли кениш дүзләринин көзәллијини, өзү илә бирликдә һәм гәһрәманларын өлүм фачиәсини, һәм дә азадлыг уғрунда мүбаризә чошгунлуғу кәтирән, кетдикчә јахынлашан туфанын әмәлә кәлмәси шәраитини олдугча инчә әкс етмишдир. Ән габагчыл вә гүдрәтли дүнјакөрүшү — Ленин партијасынын идејалары илә тәрбијә олунмуш совет бәстәкарынын дүнјакөрүшү оһа, гаралар Африкасы халгларынын мүбаризә проблемини тәрәггипәрвәр буржуазија јазычысы Абраһамсдан даһа дәрин вә узаг көрмәјә көмәк етмишдир. Бу габагчыл дүнјакөрүшү милли-азадлыг идејасында онун ичтимаи көкләрини, ајры-ајры гәһрәманларын кортәбии етиразларында халг күтләләринин һәрәкатына тәканы, бу күнүн фачиәли хәјалпәрәстлијиндә кәләчәк гәләбәнин лабүдлүјүнү көрмәкдә Гара Гарајевин јарадычылығына истигамәт вермишдир. Балетин никбин трактовкасы да бундан ирәли кәлир.

Бәстәкарын өз мусигисиндә парлаг сурәтдә ачыб көстәрдикләринин бир чохуну Ј. Слонимски өз либретто-сунда нәзәрә алмышдыр. Ссенари, зәнкин конфликт хәтләринин мүрәккәб бирләшмәләри чәһәтдән фачиәли хореографија планында јазылмышдыр ки, бу да бөјүк емоционал-психоложи јекунлашдырма үчүн кениш меј-

«Илдырымлы јолларла» балетиндән сәһнә

дан ачыр. J. Слонимски романын һадисәләрини балетә «кечирдикдә» парлаг зиддијјәтләр үсулундан бачарыгла истифадә етмиш, һадисәләр силсиләсини бирбаша кедән әһвалатла бағламыш вә ссенари драматуркијасынын јени үсулларыны тәтбиг етмишдир.

Бәстәкар икинчи балетиндә дә Прокофјев балет театрынын ахтарышлар јолуну давам етдирмишдир. Адажио вә дуэт сәһнәләри, «классик» вә характерик вариасија вә пантомимләр, сүнта-дивертсментләр вә күчлү рәгс сәһнәләри, валс вә «Pasd'action» — бүтүн бунлар һамысы «Илдырымлы јолларла» балетинин мусиги инкишафынын әсасыны тәшкил едир. Лакин бәстәкар опера вә кинонун да ифадә васитәләриндән өз балетиндә истифадә етмишдир. «Илдырымлы јолларла» гејд-шәртсиз әсил балетдир. Онун мүәллифи жанрын ифадә имканлары чәрчивәсини кенишләдән, јени формалар јарадан, лакин мусигинин ән мүһүм чәһәтини — ифадә тәрзини бир дәгигә белә унутмајан мелодијаларын көзәллији вә аңлашыглы олмасы сиррини билән, өз оркестр палитрасында сәхавәтли, формаја чидди вә тәләбкар олан чәсарәтли јениликчидир. Ејни заманда бәстәкарын бојалар сечмәк саһәсиндә «горхмазлыгыны» ола билсин ки, онун башга әсәрләринә нисбәтән «Илдырымлы јолларла» балетиндә даһа ајдын һисс едирсән. Ахы, һәмин әсәрдә онун мусиги-хореографија нағылы бөјүк емоционал кәркинлик кәсб едир. Бәстәкар нә сәрт сәсләрдән, нә ритмин мәналы тәсириндән, нә мусиги аләтләри тембринин кәскин сәдаларындан, нә дә адәт етмәдијимиз зәнчи халг мусигиси үсулларынын кәскинлијиндән чәкинмир. Чүнки онун әсас диггәтини чәлб едән тәкчә гәһрәманларын доғма вәтәнә, севимли јарына олан мәһәббәти дејил, тәкчә достлуг вә бу күнкү Африканын кәнч гүввәләринин кетдикчә артан, һәм

«ағлары», һәм дә «гаралары» бирләшдирән һәмрә'лији дејил, һабелә мүсибәт, кин, изтираб, горху, ашыб-дашан гәзәб, сәрт «илдырымлы јол», чәтин мүбаризә јолу иди.

Гара Гарајевин маһир усталыгы «Илдырымлы јолларла» балети мусигисинин зәнкин рәнкарәнклијинә көмәк етмишдир. Балетдә һәр шеј парлаг вә тәрәвәтлидир, јекрәнкликдән, доғрујаохшар хырда мәишәтчиликдән узагдыр. Бурада һәр шејдән романтика меһи әсир, һәр шеј олдугча шаиранә, чәнуба хас бир сурәтдә чошгун, долғун драматизми, психоложи чәһәтдән доғрудур. Һәр шеј образлы вә ејни заманда чанлы һәрәкәтлә долғундур.

...Дәрә-тәпәли, учсуз-бучагсыз Чәнуби Африка чөлү (2-чи шәклә кириш). Јерин үзүнү бүрүмүш сајсыз-һесабыз улдузлу көј, чырчырамаларын арасы кәсилмәјән чырылты сәсилә кәркин кечә гаранлығы (2-чи пәрдәнин сон шәкли). Башга бир кечә — чөлдә, вәһшиләшмиш фермерләрин гулдур дәстәсиндән гәһрәманлары кизләтмиш кечә (3-чү пәрдәнин икинчи шәклинә кириш «Чөлдә гасырға»). Анчаг инди кечәни бүтүнлүклә өлүм тәшвиши, изтирабы, дәһшәти бүрүмүшдүр. Балетин әсас мөвзуларындан бири олан «чөл мөвзусу» бу шәкилләрдә нечә мүхтәлиф сифәтләр кәсб едир! Бөјүк шәһәрдә тәһсил алыб гајытмыш мүәллим, оғлуну ағушуна алмыш гоча ананын меһрибан вә азча кәдәрли блјузу, Саринин һәјәчанлы, далгын валслары, зәнчиләрлә мулатларын достлуг рәмзи кими бүтүн балет боју сәсләнән «Тәләбә маһнысы» чошгун, олдугча руһландырычыдыр. Мулатлы гызларын рәгсләри: вәләһедичи «Гызларын китара илә рәгси», «Еһтираслы», «Сүзкүн», «Шух» кәнизләрин вариасијалары ојнаг емоционал бојаларла зәнкиндир, көзәл Фанинин сәһнәләри вә Лизинин са-

дәдил-ишвәли вариасијалары чох еһтираслы вә чазибәдардыр. Севки сәһнәси — инсан ләјагәтини јүксәлдән бөјүк һиссләр һаггында ән ифадәли мусиги поемасыдыр, онларын арасында исә икинчи пәрдәнин көзәл адажиосу инчә, санки јәј кечәсинин хышылты вә әтриндән «тохунмуш» ләјладыр. Бурадача фачиәли «Топлама» сәһнәси мејдана чыхыр ки, бу заман Африканын гара дәрили ушаглары јалныз бир шеј билирләр: онлар келәдирләр!.. Һәр шејин кортәбии һалда олдуғу, һәр шејин вәчдә кәлдији биринчи пәрдәдә «рәнкли» вә «гара» адамларын күтләви рәгсләри, тәбилләрин вә зәнчи нејләринин сәдалары алтында санки гәдим ајин ичра олундуғуну хатырладыр. Ахырынчы пәрдәнин «Кәнддә» сәһнәсиндә сәсләнән гәдим зәнчи ағылары да, «спиричуеле» дини һимнләрин әкс-сәдалары да халгын ағыр гисмәти үчүн төкүлән ачы көз јашларыдыр. Балетин дәфәләрлә сәсләнән «халг мөвзусу»нун, јахуд «Ленни мөвзусу»нун мусигиси зәнчиләрин садә, мәрд әмәк маһныларыны хатырладыр; «вахимә мөвзусу» илә кәдәрли «изтираб мөвзусу» арасында драматик вәзијјәт јараныр ки, бу да динләјичидә сојуг титрәтмә әмәлә кәтирән гүввәтли вә мүрәккәб һиссләрдир. Бир тәрәфдән садә ушаглыг аләми, дикәр тәрәфдән инсанларын јохсул дахмаларынын, онларын мәһәббәтинин үстүнү алмыш Африканын «ағ дәрили саһибләринин» кинли ирадәсини гамчы зәрбәси кими ифадә едән «Керта мөвзусу», марш вә галопун күт аһәнки кәскин диссонанслар вә оркестр сәсләнмәләри динләјичијә чатдырыр. Балетин символик епиплогу — «Илдырымлы јолларла» јүрүшүдүр. Бу јүрүшүн мусигиси јол үстүндән һәр шеји сүпүрүб атан гајнар лава кими артыб кенишләнән халг күтләләринин азадлыг вә тәрәггијә доғру һәрәкаты кими сәсләнир. Бу күнкү Африканын кәнч гүввәләринин өз мүасирлә-

ринә мүрачиәтлә дејилән еһтираслы чағырышы мусигидә кетдикчә даһа чошгун характер алыр.

Бүтүн бунларын үзәриндә исә балетин әсас идејасыны тәрәннүм едән бир сәс учалыр. Бу сәс мүәллифин сәсидир. Бу сәс, һәм балетә верилән интродуксијанын әсасына гојулмуш Абраһамсын көзәл сәтирләри илә, романын ән јахшы сөзләри илә, һәм дә онун һәрарәтли, ләј-ләј кими мұлајим вә сәмими мусигисиндә ифадә едилмишдир: «Еј јерин өвладлары, зәманәмизин маһнысыны охујун. Нифрәт һаггында дејил! Дүшмәнчилик һаггында дејил! Мүһарибә һаггында дејил! Мәһәббәт һаггында маһны охујун!».

Бу сәс дә заманәмизин көзәл һәгигәтидир. Чүнки о, бәшәријјәти, дәрисинин рәнкиндән асылы олмајараг, дүнјанын бүтүн халгларынын сәадәти вә әмәк һүгугу уғрунда, даһа јер үзәриндә һеч вахт нә нифрәт, нә дүшмәнчилик, нә дә мүһарибә олмамасы уғрунда мүбаризәјә чағыран сәсләрин хоруна гарышыр.

ДРАМ ТАМАШАЛАРЫ ВӘ КИНО-ФИЛМЛӘРӘ ЈАЗЫЛМЫШ МУСИГИ

Гара Гарајев јарадычылығынын илк илләриндән башлајараг драм тамашаларына вә кино-филмләрә мусиги јазмаға сәј кәстәрирди. О, һәлә 1937-чи илдә Нијази вә Чөвдәт һачыјевлә бирликдә Азәрбајчанын илк сәсли филмләриндән бири олан «Он бирдән бири» филминин мусигисини јазмышдыр. Бу мараг, Гарајевин бүтүн јарадычылығында ачыг-ајдын көрүнүр.

40-чы илләрин әввәлләриндә Бакыда «Бир аилә» (1942) вә «Хәзәр дәнизчиләри» (1943) филмләри үзәриндә ишләјән көркәмли совет кино режиссору Г. В.

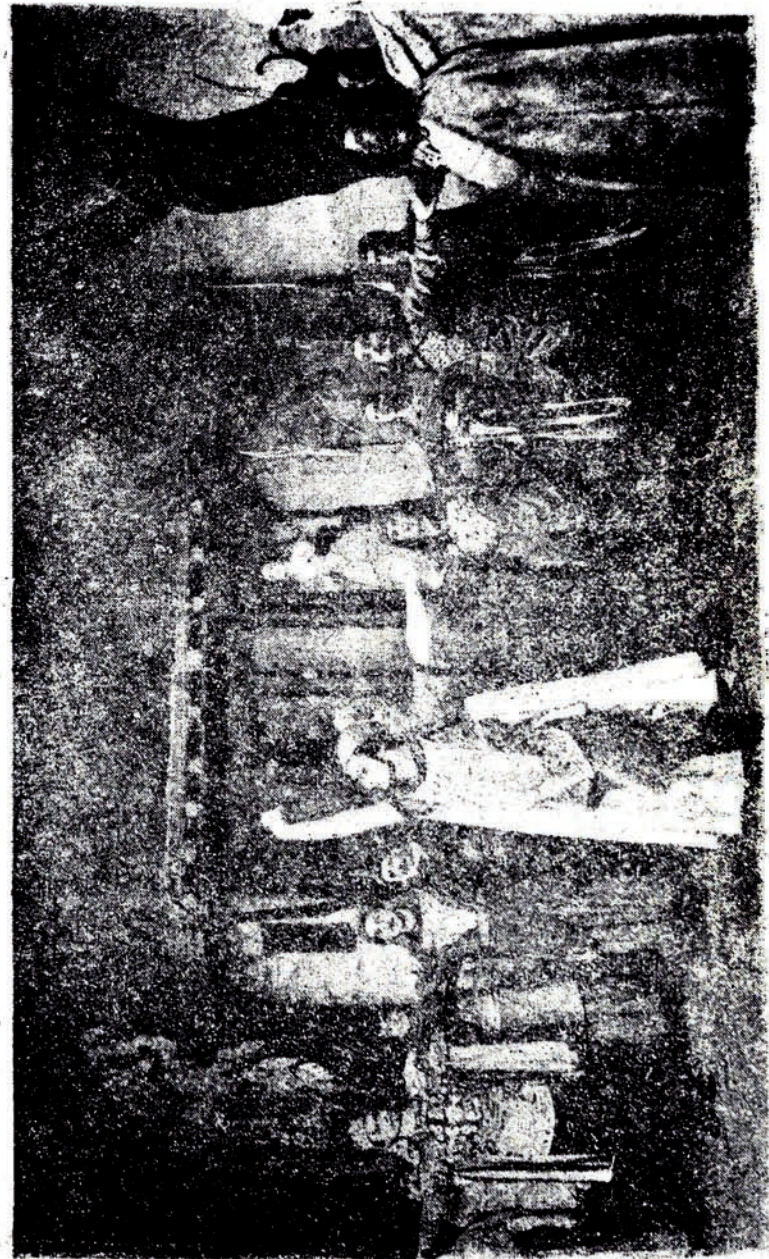
Александров кәнч бәстәкары кино мусигиси үзәриндә ишләмәжә чәлб етди.

М. Әзизбәјов адына Азәрбајчан Дөвләт Драм Театры үчүн Мир Чәлалын «Мирзә Хәјал» пјесинә јаздығы мусиги Гарајевин драм театрында биринчи иши иди. Онун бу еркән ишләри артыг кәстәрди ки, кәнч бәстәкар драматуркија образлары илә әлагәдәр жанрлар үчүн чох әһәмијјәтли олан конкрет мусиги јаратмаг габилијјәтинә маликдир. Һәмин ишләр Гарајевин мусигијә үмуми режиссор фикринин мүнүм елементи кими әһәмијјәт вермәжә нечә инадла чәнд етдијини кәстәрир. Бу мәнада онун драм театры үчүн ашағыдакы ишләрини: Лопе де Веганын «Рәгс мүәллими» (1949), В. Шекспирин «Отелло» вә «Гыш нағылы» (биринчи тамаша 1949-чу илә, икинчиси исә 1955-чи илә аиддир), јахуд «Бакы ишыглары» (1951) филми үчүн јаздығы мусигини кәстәрмәк олар.

1940-чы илин ахырларында Гарајевин мусиги-режиссор истедады там парлаглығы илә өзүнү кәстәрмәжә башлајыр. Бәстәкар аз мүддәт әрзиндә бу јарадычылыг саһәсиндә бөјүк мүнәффәгијјәт газаныр.

Азәри бәстәкарыны бу вә ја дикәр драм тамашасынын, јахуд филмин јарадылмасында иштирак етмәк үчүн даим Москва вә ја Ленинграда дәвәт едирләр. Ән көркәмли режиссор вә рәссамлар — В. Комиссаржевски, Н. Акимов, Г. Товстоногов, Г. Козинтсев, Р. Кармен Гара Гарајевин «иш јолдашлары» олмушлар. Әксәр һалларда бу, «биркүнлүк» иш олмамышдыр. Бу вә ја дикәр филм екрандан, пјес исә театр сәһнәсиндән чыхдыгдан сонра да һәмин ишләр өз әһәмијјәтини итирмәмишдир.

Бәстәкар драм театры саһәсиндә ишләјәрәк бир сыра әсил јүксәк сәнәт нүмунәләри јаратмышдыр. Бун-

1. Гарајевин «Јәдди көзәл» балетиндән бир сәһнә.
М. Ф. Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Опера во Балет театры.

Г. Гарајевни «Једди көзэл» балетинин 7-чи шәклиндән Адажно.

М. Ф. Ахундов адына Азәрбајжан Дөвләт Опера вә Балет театры.

лардан бири А. С. Пушкин адына Ленинград Академик Театрында тамашаја гојулан В. С. Вишневскинин «Никбин фачиә» (1955) тамашасы үчүн јазылмыш мусигидир. Ингилаби патетика илә зәнкин олан, «тәнтәнәли вә дөјүш руһунда көзәл... олдугча инчә вә риггәт доғуран» (Франса гәзәтләриндән биринин вердији характеристикаја көрә) «Никбин фачиә» әсәринин мусигисиндән бир чох совет вә харичи өлкә театрларынын гурулушларында истифадә едилир.

Г. Гарајев көзәл вә сәмими досту Назим Никмәтин пјесләринә көзәл мусиги јазыр. Бунлар: «Гәрибә адам» (1956, Јермолов адына Москва Театры), «Дамокл гылынчы» (1959, С. Вурғун адына Азәрбајжан Рус Дөвләт Драм Театры), «Гадынлар гијамы» (көзәл түрк драматургу бу кәскин комедијаны В. Комиссаржевски илә бирликдә Моссовет адына Москва Театры үчүн јаратмышдыр; әсәр 1962-чи илдә тамашаја гојулмушдур) драмларыдыр. Гарајевин диггәтини харичи вә рус классик драматуркијасы да өзүнә чәлб едир. Бәстәкар 1959-чу илдә С. Вурғун адына Азәрбајжан Дөвләт Рус Драм Театры үчүн «Маскарад» тамашасына инчә-психоложи мусиги јазыр. Лакин мүасир драматуркија ону бундан аз марагландырмыр. Ашағыда көстәрилән драм әсәрләринә јазылан мусиги буна мисал ола биләр. М. Булгаковун «Гачыш» (1958-чи ил, А. С. Пушкин адына Ленинград Дөвләт Театры), А. Парнисин «Афродит адасы» (1961-чи ил, Азәрбајжан Дөвләт Рус Драм Театры), јахуд И. Гасымовун «Инсан лөвбәр салыр» (1965-чи ил, Москва Малы Драм Театры).

Бөјүк инкилис классики В. Шекспирин «Антони вә Клеопатра» фачиәсинин бүтүн инчәликләри руһунда јаздығы көзәл мусиги үчүн (1964-чү ил, М. Әзизбәјов адына Дөвләт Академик Драм Театры) Гара Гарајев

1965-чи илдә М. Ф. Ахундов адына мұкафата ләјиг көрүлмүшдүр.

Бәстәкарын јарадычылығынын јеткинләшмәсиндә кино мусигиси бөјүк рол ојнамышдыр. Ч. Чаббарлы адына «Азәрфилм» студијасы тәрәфиндән чәкилмиш «Хәзәр нефтчиләри һаггында дастан» сәнәдли филминә (1953), онун икинчи һиссәси олан «Дәнизи фәтһ едәнләр» (1959) филминә романтика илә долу олан мусиги јазмаг, исте'дадлы совет кинооператору Р. Карменлә бир јердә ишләмәк бәстәкар үчүн олдугча хејирли олду. Тәсадүфи дејилдир ки, Р. Кармен 1955-чи илдә «Вјетнам» адлы, халгын өз истиглалижјәти уғрунда мүбаризәсини әкс едән сәнәдли-бәди филм, 1965-чи илдә совет халгларынын алман фашизми үзәриндә гәләбәсинин 20 иллијинә һәср олунамыш «Великаја отечественнаја») сәнәдли гәһрәманлыг епопејасыны чәкәркән Г. Гарајеви бу ишә дә'вәт етмишди.

Бејнәлхалг фәһлә һәрәкатынын көркәмли хадими Кеорки Димитровун һәјаты һаггында «Тарихин дәрси» бәди филминин мусигиси 1956-чы илдә («Мосфилм»лә «Софија-филм») болгар халг мусигисиндән истифадә едиләрәк јазылмышдыр. Назим Никмәт вә А. Бегачиванын сценариси үзрә чәкилмиш «Бир мәнәлләли ики оғлан» (Бакы кино-студијасы илә М. Горки адына кино-студија) филминә јазылмыш вә Биринчи үмүмиттифаг мұкафаты алмыш, парлаг емоционал, түрк мусиги фолклорунун хүсусижјәтләри тәтбиг олунамыш мусиги, демәк олар ки, ејни заманда јазылмышдыр.

Г. Гарајевин кино саһәсиндә ән әһәмијјәтли ишләриндән бири Ленинград студијасы тәрәфиндән чәкилмиш «Дон Кихот» (1957) филми илә бағлыдыр. Бурада испан мусиги фолклорундан мәнәрәтлә истифадә едилмишдир; Сервантесин романынын һуманист фикрини

дәриндән дәрк етмиш Гарајев гәмли чәнкавәр образыны мусиги васитәсилә ачмаг мәсәләсинин принцинал јарадычы һәллини тапа билмиш ки, бу да јухарыда ады чәкилән «Дон Кихот» симфоник гравүраларын әсасыны тәшкил етмишдир.

Мусигиси Г. Гарајев тәрәфиндән јазылмыш филмләри садаламаг чәтиндир, лакин онун бу саһәдәки фәалијјәтини гијмәтләндирмәк үчүн јухарыда адлары чәкиләнләрлә јанашы бир нечә филмә—Азәрбајчан халгынын гәһрәман оғлу, чәсур кәшфијатчы Мейди Нүсәјзадәнин һәјатындан бәһс едән «Узаг саһилләрдә», Совет Русијасынын илк илләрини характеризә едән «Гызыл ешелон», Проспер Мерименин новелласы үзрә чәкилмиш «Матео Фалконе», Низаминин өлмәз гәһрәманлары олан «Лејли вә Мәчнун» филмләринә јаздығы мусигини көстәрмәк кифәјәтдир.

КАМЕРА ВӘ ИНСТРУМЕНТАЛ МУСИГИ

Көркәмли Азәрбајчан бәстәкарынын јарадычылығында, онун исте'дадыны ејни дәрәчәдә парлаг вә марағлы сурәтдә характеризә едән даһа бир мусиги саһәси вардыр; бу саһә һәләлик, динләјичиләрә бәстәкарын симфоник вә балет јарадычылығындан јахуд драм театры вә кино үчүн јаздығы мусигидән бир гәдәр аз мәлумдур. Бу, инструментал-камера мусигиси саһәсидир.

Азәри мусигиси үчүн бу саһә олдугча јенидир. Мәнз буна көрәдир ки, Гарајевин инструментал-камера әсәрләри хүсусилә диггәтәләјигдир.

Кәнч Гарајевин Пушкин ше'ринин көзәллијинә вә мәлаһәтли сәсләнмәсинә вәлән олдуғу вә «Саркоселски

«Һејкәли»нин — сындырдығы су габына тәрәф кәдәрлә әјилмиш гызын поетик образыны мусиги васитәсилә әкс етдирдији вахтдан, демәк олар ки, отуз ил кечмишдир. Буна бахмајараг фортепиано үчүн јазылмыш «Сарско-селски һејкәли» әсәри (1937) бу вахта кими радио верилишләриндә вә концертләрдә сәсләнир; бу әсәрин мусигиси инчи дәнәләри сәпәләјән фәвварәни хатырладыр.

Бу, Азәрбајчанын кәнч камера мусигисинин бөјүк Пушкинин поезијасы илә әлагәдар олан илк әсәрләриндән бири иди. Һәмин ил С. Орчоникидзенин хатирәсинә һәср олунмуш, фортепиано үчүн «Матәм прелүдијасы» јазылмыш вә Азәрбајчан халг маһныларындан алтысы фортепиано үчүн ишләнмишди. Кәнч бәстәкар чохсәсли формалар («Үчсәсли фуга», 1939) вә классик жанрлар (бирһиссәли сонатина, 1939) саһәсиндә өз күчүнү сынајыр. Бүтүн бу әсәрләрдә, һабелә «Азәрбајчан рапсодијасы»нда (1940) кәнч бәстәкар милли фолклор үсулларыны дүнја сәнәти формалары, мүасир мусиги васитәләри илә үзви сурәтдә узаглашдырмаға јоллар тапмаға чәһд едир.

Г. Гарајев бунун синтезинә 1943-чү илдә бәстәләдији вә илк дәфә Загафгазија республикаларынын мусиги Онкүнлүјүндә Тбилисидә сәсләнмиш лја-минор сонатинасында наил олмушдур. Бөјүк бәдии-композија ләјагәтинә вә әсил пиано әсәри олмасына көрә сонатина бу вахта кими Азәрбајчан бәстәкарларынын концерт вә педагожи әдәбијат репертуарында мөһкәм јер тутур. О, үч һиссәдән ибарәтдир. Биринчи һиссәдәки Азәрбајчан халг рәгсләринә јахын олан интонасија — ритм формуллары ејни заманда Д. Шостаковичин вә С. Прокофјевин токкатлы пјесләринә јахын характер кәсб едир. Икинчи һиссә сәмими, емоционал, лирик

ифадә тәрзи илә фәргләнир. Финалын рәгс-марш образлары бир гәдәр истеһзалы, бәзән мүбалигәли характер дашыјыр.

Г. Гарајев дәфәләрлә ушаг фортепиано миниатүрләри жанрына мүрачиәт етмишдир. Бәстәкар 1940-чы илин сонунда — 1950-чи илләрин әввәлләриндә «Фил вә Моска» вә «Һекајә» програм пјесини, һабелә алты пјесдән ибарәт силсилә әсәрләрини јазмышдыр. («Балача валс», «Ојун», «Фикирләшмә», «Һекајә» вә башгалары); бу әсәрләр парлаг образлылығы, форма инчәлији вә пиано үсулларынын нисбәтән садәлији илә фәргләнир ки, бу да онларын балача пианочулар тәрәфиндән ифадә едилмәсинә имкан верир. Гарајев 1965-чи илдә ушаглар үчүн алты пјесдән ибарәт даһа бир силсилә јаратмышдыр.

Г. Гарајевин фортепиано үчүн јаздығы 24 прелүдија силсиләси мараглы әсәрдир. Бу силсиләдә бәстәкар ушаг пјесләринә нисбәтән даһа мүрәккәб идеја-бәдди вәзифәләр ирәли сүрүр.

Һәрәсиндә алты пјес олан бу силсиләнин дөрд дәфтәри бәстәкарын мүхтәлиф јарадычылыг дөврләриндә јазылмышдыр. Илк ики дәфтәр (1951—1952) билава-ситә жанр-мәишәт образлылығы илә әлагәдардыр, мусигинин композисија вә үслуб үсуллары исә «Једди көзәл» балетинә даһа јахындыр. Хроноложи вә үслуб чәһәтдән «Илдырымлы јолларла» балетинә даһа јахын олан үчүнчү дәфтәрдә (1957) лирик-психоложи мөвзу дәринләшдирилмиш вә мүрәккәбләшдирилмишдир. Дөрдүнчү дәфтәрин (1963) пјесләриндә ајдын вә чидди лирика, фәлсәфи көрүш үстүн јер тутур. Бу тәсадүфи дејил ки, сон дәрәчә јығчам («бир дәнә дә олсун артыг нот олмамалы!» принципинә көрә) мусиги ифадә васитәләри арасында чохсәсли мусиги үсулларына бөјүк јер

верилмишдир. Бәстәкар бурада чийди «Бахадәк» контрапункт үсулларына хүсуси фикир верир ки, бу үсуллар «гәдими» үслуга салмағын һеч дә гурбаны олмайыб, онун өз ифадә васитәләринин палитрасына үзви сурәтдә дахил едилсин.

Һәр бир дәфтәр бәстәкарын бу вә ја дикәр усталыг һүдудуну көстәрән биткин-силсилә эсәрдир. Онун пјесләри квинта даирәси үзрә (до-мажордан фа-минорадәк) бүтүн тонлуглары әһатә едир, һәм дә бир мажор прелүдијасы ејни адлы минор прелүдијасы илә нөвбәләшир. Силсиләдә образ идејасынын ваһид истигамәти дә вар. Шопенин, Рахманиновун вә ја Шостаковичин прелүдијалары кими бу эсәр, әһатә едән аләмин тәәссүратынын чохрәнкли лөвһәләринин дәјишмәси, кечмиш вә ја индики һадисәләрин емоционал үмумиләшдирилмәсинин тәзады, инсанын севинч вә кәдәр һиссләринин ачылмасы кими дүшүнүлмүшдүр.

Һәтта пјесләрин бәзиләринин өтәри хүласәси силсилә образынын чохчәһәтли олдуғу барәдә фикир жүрүтмәјә имкан верир. Бурада һәрәкәтләри чанлы олан пјесләр дә вардыр: мүнтәзәм аһәнкли, дәјишмәз нәбзли вә мезәли гротескли до-мажор токкатасы, сојугтәһәр-көврәк прелүдија сол-мажор вә ја кобудтәһәр-гәшәнк «бурлеска» фа-мажор; бунларда мүасир регтајм, блјузун жанр хүсусијјәтләри вә гәдим мусигинин үслуг хүсусијјәтләри мәһарәтлә бир-биринә сармашыр. Јүнкүллүјү, шән аһәнкдарлығы, кәнчлик гајғысызлығы һисси динләјичијә ре-бемол мажор прелүдијасы образыны бәхш едир. Си бемол мажор «ричеркары» мезһәкәли, гәдим чохсәсли пјесин колоритини јада салыр.

Ре-минор прелүдијасынын образы гәһрәманлыг дас-таны чизкиләри илә фәргләнир, бу да мусигинин эса-сыны тәшкил едән муғамын бөјүк ролу илә әлагәдардыр.

Лја-бемол-мажор прелүдијанын ораторија-шән образы да муғамла әлагәдардыр. Лја-минор, си-минор вә ја си-бемол-минор «матәмли» прелүдијаларында исә муғам принципдә кенишләнмә бирләшмәси вә пассакал-јалар мусигијә дәрин фәлсәфи фикир характери верир.

Силсиләдә лирик башланғыч кениш ифадә олунур. Ре-мажор прелүдијасында Азәрбајчан халг лај-лај мөвзусундан истифадә едилмишдир. Лја-мажор прелүдијасынын мусигиси олдуғча ајдын, хош, шәндир. Мажор прелүдијасынын фа-диез образы, онун ашыб-дашан инчә јекрәнк фактурасында «неј» мотивиндә јаз сәһәрини хатырладыр. Силсиләнин сонунчу, бир нөв кичик лирик дастан олан фа-минор прелүдијасынын мусигиси олдуғча көврәкдир; о ејни заманда өзү илә олдуғча бәшәри образлар кәтирир.

Г. Гарајевин симли аләтләр үчүн јаздығы эсәрләр арасында кuartет фугасыны (1940) вә кuartети (1942), икисимли кuartети (1942—1947) көстәрмәк лазымдыр.

Д. Шестаковичә һәср олунмуш икинчи симли кuartет Гарајевин, ән јахшы, бу күнә кими өз бәдин әһәмијјәтини итирмәмиш эсәрләриндәндир.

Кuartетин дөрд һиссәси ашағыдакылардан ибарәтдир: биринчи шән (сонатина формасы), икинчи һиссәнин жүксәк фәлсәфи пассакалијасы (Ларго), үчүнчү һиссә сүрәтли рәгс (токката) вә финал (пасторал). Кuartет, форма јығчамлығы вә көзәл форма истигамәти, мөвзу инкишафынын көзәл техникасы, чохсәслилик сәнәткарлығы вә симли ансамбл бојаларыны јаратмаг чәһәтдән нүмүнәвидир. Кuartетин мусигиси хүсусилә нәчиб вә аһәнкдардыр. Онун мүәјјән жанр образларында классикаја чох хас олан шән, ејни заманда ајдын, сәмими вә жүксәк интеллектуал башланғычы вардыр.

Бәстәкарын досту, — республиканын халг артисти, пианочу В. М. Козловун хатирәсинә һәср етдији скрипка вә фортепиано үчүн «Ре-минор» сонатасы (1960) инсанын мә'нәви аләминә дәриндән нүфуз етмәклә фәргләнир. Јахын дост вә бөјүк мусигичини итирмәклә әлагәдар олан бу мусиги-һекајәни сәмими тон бәзәјир:

Сонатата тәмкинли-хејирхаһ ифадә тәрзинә јығчам классик инкишаф көмәк едир. Биринчи һиссә (соната формасы) әсил мәрдлик образыны јарадыр. Икинчи һиссәни башлајан скрипка импровизасија — речитативи, Италија вә алман классикасынадәк скрипка мусигисинин импровизасија формасыны хатырладараг, ејни заманда кәдәрли-әзәмәтли муғам импровизијасынын бир чох чәһәтләрини өзүндә әкс едир. Мусигинин инчә сәсләри бир-биринә сармашан ајдын-көврәк үчүнчү һиссәсиндә гәдим рәгс жанры ситсилиана бөјүк рол ојнајыр. Финалда епик-јүксәк образлар һаким мөвге тутур. Бир нөв В. И. Козлова епитафија—садә вә кәдәрли мөвзу бу вә ја дикәр саһәләрдә даим инкишаф едәрәк, арды-арасы кәсилмәдән давам етдирилир. Сәс јүксәклијинә көрә мөвзу «Владимир» адынын мусиги символуну тәшкил едән сәсләрдән тәртиб едилмишдир.

Дөрд һиссәли соната силсиләсиниң драматуркијасы өзүнәмәхсус вә гејри-ән'әнәвидир. Оунун биринчи һиссәси (Модерато) гисмән сүр'әтлидир, сонракы үч һиссәнин һамысы («Речитатив вә Анданте», «Пасторал», «Фантазија») арамлыдыр.

Г. Гарајевин 1960-чы илләрдә јаратдығы әсәрләрдән бири Үзејир һачыбәјовун «Ашыгсајағы» пјесини камера оркестри үчүн ишләмәсидир (1964). Бу әсәр ол-дугча мараглыдыр. «Ашыгсајағы» скрипка, виолончел вә фортепиано үчүн гочаман азәри бәстәкары тәрәфиндән 1937-чи илдә јазылмышдыр. Бу әсәр камера үчлүјү

жанрында Азәрбајҗан милли профессионал јарадычылығында илк нүмунәдир. Халг мусигисинин көзәл биличиси олан Үзејир һачыбәјов «Ашыгсајағы» әсәриндә ашыг мусигисинин типик интонасија-ритмик элементләр вә форма јарадан принципләри инкишаф етдирмиш, өз дөврү үчүн хусусилә мүнһүм олан азәри мусигисиндә милли орижинал чохсәслилик үсулларыны инкишаф етдирмәк мәгсәдини күдмүшдүр.

Г. Гарајевин «Ашыгсајағы» пјесинин камера әсәри үчүн транскрипсијасыны ишләјиб һазырламасынын сәбәби һәмин әсәрин мусигисинин инчәлији олмушдур. Гарајевин Азәрбајҗан классикинин инчә вә мәлаһәтли көзәл партитурасына еһтијатла вә чох һәссас јанашмасы чохсәсли фактуранын һәр бир сәсинин даһа габарыг ашкара чыхарылмасына көмәк етмишдир.

ВОКАЛ ӘСӘРЛӘРИ

Г. Гарајевин вокал әсәрләрини бир нечә група бөлмәк олар. 1) вокал-лирик романс жанры әсәрләри; 2) хор үчүн әсәрләр; 3) күтләви вә естрада жанрларында олан әсәрләр.

ВОКАЛ ЛИРИКАСЫ

Гарајевин исте'дадынын лирик истигамәти, оунун психоложи чәһәтдән инчә вокал әсәрләриндә өз әксини тапмышдыр.

Бәстәкар бүтүн јарадычылығы боју ән мүхтәлиф мусиги мәктәбләринә, ән мүхтәлиф дөврләрин шаирләринин лирик ше'рләринә, доғма халгынын поетик фолклоруна дәфәләрлә мүрачиәт етмишдир.

Азербайжан халг маһныларындан алтысыны сәс вә фортепиано үчүн ишләйиб һазырламаг (1937) онун вокал ярадычылығынын илк нүмунәләри, иштиракчысы олдуғу фолклор експедициясындан сонра бәстәкарын «һесабаты» иди.

Сонра о, Низаминин ше'рлериндән үчүнү сәс вә симфоник оркестр үчүн лирик тәсниф кими ишләди. Бу тәснифләр: «Лејли», «Ширин» вә «Сарәнч тәснифи» — мәшһур ханәндә Чаббар Гарјағды оғлунун репертуарына дахил иди. Фортепианонун мүшајиәти илә сәс үчүн бәстәкарын «Алты рүбай» силсиләси XI—XII әсрләрин даһи Иран шаири Әмәр Хәјжамын поезиясына дәрин марагындан ирәли кәлмишдир. Хәјжам ярадычылығынын мәркәзи идејасыны инкишаф етдирәрәк, Гарајев бу миниатүрләрин һәр чүтүндә инсаны чәзб едән һәјатын көзәл образларыны, тәбиәт вә гадын көзәллији образларыны өлүм һаггында фәлсәфи дүшүнчәләрә гаршы гојмушдур.

А. С. Пушкинин ики ше'ринә Гарајевин јаздығы «Күрчүстан тәпәләриндә» вә «Мән сизи сеvirдим» романслары онун гырхынчы илләрин ахырларында јаратдығы ән јахшы әсәрләрдәндир. Онлар бөјүк рус шаиринин анадан олмасынын 150 иллијинә һәср едилмишдир. Үрәкдән кәлән сөз кими бәстәләнмиш бу кичик лирик әсәрләр Пушкин образларыны, Пушкин поетик нитгинин вәзнини мусиги дили илә тәсвир едир, һәм дә фәрди, шәхси чизкиләри әкс едир.

«Мән сизи сеvirдим» романсында јумшаг вида нәвазишиндән сонра кизли, лакин әввәлки кими гызғын олан еһтирасын һәлә дә адамы јандырыб-јахан гысганчылығынын кизли тәәссүф һиссләри верилмишдир.

Гара Гарајев 1958-чи илдә америкалы зәнчи-шаир Ленгстон Ујузун ше'рлеринә чаз-оркестрин мүшајиәти

илә бас сәси үчүн «Үч ноктјурн» адлы мараглы вокал силсиләси јазмышдыр. Совет сәнәткарынын зәнчи халгынын тәлејинә марагыны сүбут едән бу силсилә психоложи чәһәтдән дәрин вә емоционал долғунлуғу илә фәргләнир. «Јорғун Ујуз» ноктјурнун гәһрәманы касыб чаван оғлан, Американын «чәмијјәтдән говулмуш гара дәрили» адамыдыр. Әскүрәк ону әлдән салмышдыр. О, чәнуб күнәши үчүн олдуғча дарыхыр. Нә гәдәр иш ахтарырса, һеч чүр тапа билмир. О, маһны охуја-охуја ишләмәјә алышмышдыр, лакин ачлыг вә гајғы она һәм маһны охумағы, һәм дә севимли гызы унутмағы мәчбур едир. Ноктјурнун башланғычы садә америкалы адамын охудуғу чохлу садәләвһ лирик маһныја охшајыр, лакин онда јорғунлуғ вә үмидсизлик аһәнки ханәдән-ханәјә күчләнир.

«Јај кечәси» ноктјурнун гәһрәманы — кимсәсиз зәнчи «сонунчу пианонун гапағы өртүлдүкдән, сонунчу гышгырыгычы ушаг јухуја кетдикдән сонра» Гарлемин дар күчәләриндә вејлләнән јурдсуздур. Онун биринчи бөлмәсинин нәвазишли, «лајлај» маһнысы икинчи бөлмәнин мусигисиндә ешидилән кәркин, әзаблы үмидсизлији илә олдуғча фачиәли сурәтдә тәзаддадыр. Јорғунлуғдан вә изтирабдан бүтүн кечәни сәһәрә кими гышгырмаг олар, анчаг сәсини һеч кәс ешитмәз.

Һәтта сәнин атан «ағ» олса иди вә о «бөјүк евдә» јашаса иди лә, һеч кәс сәнә көмәк етмәзди («Мулат» ноктјурну). Сәнин анан дахмада өлмүшдүр, она көрә дә сән нә «ағ», нә дә «гарасан», сән һәр јердә диләнчисән. Јенә дә мусигидә ики башланғыч вар: кәдәрли тәәссүф вә гәзәбли үмидсизлик...

М. Ј. Лермонтовун «Маскарад» драмына јазылмыш мусигидән (1959) Нинанын романсыны да Гарајевин вокал мусиги жанрындан олан әсәрлеринә аид

етмәк лазымдыр. Мөвзуја мувафиг олараг бу романс-елекија, мусигисиндә Гарајевин өз фәрди чизкиләри сахланмыш олса да, руһуна көрә Даргомыжскинин романсларына јахындыр.

ХОР ҮЧҮН ӘСӘРЛӘР

Ијирми јашлы Гарајеви бүтүн Иттифагда таныт-дыран бәстәкарын биринчи әсәри, 1938-чи илин апрелиндә Москвада кечирилән Азәрбајчан инчәсэнәти онкүнлүјүнүн сон концертиндә чалынан шән «Үрәк маһнысы» кантатасы олмушдур. Рәсул Рзанын ше'рләри әсасында хор, симфоник оркестр вә рәгс ансамблы үчүн бу үч һиссәли әсәр өз садәлији вә чох сәмимилији илә фәргләнир. Кантата Азәрбајчан мусиги фолклору вә Үзејир һачыбәјовун јарадычылыг үсулу илә јахын әла-гәдәдир.

Сопрано, хор вә симфоник оркестр үчүн олан икинчи кантата — «Сәадәт маһнысы» (сөзләри М. Раһиминдир) 1947-чи илдә јазылмыш вә Бөјүк Октјабр сәсиалист ингилабынын XXX иллијинә һәср едилмишдир. Бурада үмумиләшдирилмиш — лирик планда вәтәнин ајдын образы тәсвир олунмушдур.

Лирик хор сарелла (мушајиәтсиз) «Пајыз», Низами Кәнчәвинин ше'рләри әсасында, бөјүк шаирин 1947-чи илдә кечирилән 800 иллик јубилејинә јазылмышдыр. Поетик, сәмими «Пајыз» хору (мушајиәтсиз) да, демәк олар ки, һәммин вахтда јарадылмышдыр. Бу, үрәкдән кәлән, лирик вә инчә чохсәсли әсәрдир. Бурада «Пајыз»ын нечә кәлдији вә Лејлинин нечә өлдүјү барәдә јени фәсил ачан Низаминин ше'рләри башдан-баша јор-гун вә кәдәрлидир.

Гара Гарајев С. Вурғунун ше'рләринә јаздығы хор

вә симфоник оркестр үчүн кантатаны «Әсрин бајрагдары» адландырмышдыр. Биринчи хор әсәри «Үрәк маһнысы» кими, «Әсрин бајрагдары» кантатасы да Азәрбајчан инчәсэнәти вә әдәбијјаты онкүнлүјүнүн сон концерти үчүн јазылмышдыр. Бу дәфә бөјүк азәри бәстәкарынын кантатасы илә икинчи онкүнлүјүн (1959) програмы тәнтәнәли сурәтдә ачылды. Хор вә оркестр үчүн бирһиссәли, олдугча јыгчам кантата јүксәк халг мүдриклији илә, бөјүк емоционал долғунлуғу илә фәргләнир. «Бакински работчи» гәзети јазырды: «Салонда, Коммунист Партијасыны шөһрәтләндирән һимн кими, онун бөјүк ишинә, онун зәфәр бајрағына әбәди садиг галачағына Азәрбајчан халгынын анды кими сәсләнән тәнтәнәли маһнынын гүдрәтли сәси учалды»¹.

КҮТЛӘВИ ВӘ ЕСТРАДА ЖАНРЛАРЫНДА ОЛАН ӘСӘРЛӘР

Гара Гарајевин мүхтәлиф күтләви жанрларда јаратдығы оркестр пјесләриндән башга (Азәрбајчан бәдән тәрбијәчиләринин 1939-чу илдә Москва парады үчүн «Идман» сүитасы, нәфәсли аләтләр үчүн маршлар, естрада оркестри үчүн «Фокстрот» вә башга пјесләр онларын арасындадыр), бәстәкар бир сыра вокал әсәрләри дә јаратмышдыр; һәммин әсәрләр дәрһал кениш јајылмышдыр. Биринчи нөвбәдә 1957-чи илдә З. Чаббарзадәнин ше'рләринә јазылмыш «Сүлһ һаггында пионер маһнысы» әсәрини көстәрмәк лазымдыр. «Бир мөһәлләли ики оғлан» кино-филминдән «Әһмәдин маһнысы» да естрадаја «кечмишдир».

¹ «Бакински работчи» 3 ијун, 1959-чу ил.

М. Светловун ше'рлеринә солист, хор вә симфоник оркестр үчүн язылмыш «Дәниз нефтчиләринин маһнысы» (1953) бакылылар тәрәфиндән олдугча севилир. О да кино салонундан, даһа доғрусу «Хәзәр нефтчиләри һаггында повест» филминдән «һәјата дахил олмушдур».

Г. Гарајев мегаләлеринин бириндә јазмышдыр: «Мән зәһмәт адамлары шәһәриндә доғулуб бөјүмүшәм. Мәнчә Бакы дүнјада ән көзәл шәһәрдир! Һәр күн о ајдын күнәшли, јахуд зәиф бозумтул-мирвари думанлы вә јағышлы сәһәрлә ојанаркән охујур. О өзү бүтүн-лүклә маһныдыр... Белә көзәл шәһәри мәним халгым әсрләр боју јаратмышдыр»¹. Гарајевин ән јахшы маһныларындан бири, — «Кениш дәниз үзәриндә јајылан мәрдлик маһнысы» да мәнз бу шәһәри тәрәннүм едир. Һәмин маһнынын шән сәдалары һәр бир бакылыја, Азәрбајчанын колхоз тарлаларынын һәр бир зәһмәт-кешинә, учсуз-бучагсыз чоһмилләтли Совет Вәтәнинин һәр бир вәтәнпәрвәринә танышдыр.

Хәзәрин далғалы гојнунда, бүнөврәси једди батырылмыш кәмидән ибарәт олан, буна кәрә дә бә'зән «Једди кәми» адасы адландырылан бир шәһәр вар. О, тәсадүфи шәһрәт тапмамышдыр, онун һаггында әбәс јерә маһнылар гошмамышлар. Бу шәһәрдә кечә-күндүз дәнизин дибиндән «гара гызыл» чыхарырлар. Кечә-күндүз сајыг олмаг лазымдыр. Гоча Хәзәр шылтагдыр. Инсанлар она галиб кәлмишләр, лакин о, тез-тез амансыз фыртыналарла, бузлу далғаларынын һүчуму илә интигам алыр...

¹ Гарајев. «Көзәллик фәсли», «Огонјок» журналы № 43, 1961-чи ил, сәһ. 25.

Г. Гарајев XXIII гурултајын нүмајәндәләри арасында.

Ғара Ғарајев һазырда С. Острованын мәтнинә јаздығы бөјүк, бешһиссәли ораторијаны мәнз «Нефт дашлары»нын гәһрәманларына һәср едир. Бунунла әлагәдар олараг, Сов.ИКП XXIII гурултајынын нүмајәндәси Ғарајевин сөзләри нечә дә әһәмијјәтлидир; о, гурултај гуртардыгдан сонра «Правда» гәзетинин сәһифәләриндә јазырды: «Бир бәстәкар кими мәнә тамамилә ајдындыр ки, јени заман, јени инсанлар, һәјатымызын јени мәзмуну өзүнү мусигидә әкс етдирмәк үчүн јени реалист формалар, әсил јениликчилик тәләб едир, чүнки динләјичиләрлә даһа сых вә билаваситә үнсийјәт сахламаға имкан верән мәнз һәмин амилләрдир.

Мәнә елә кәлир ки, совет сәнәткары үчүн ән бөјүк сәадәт — даими јарадычылыг ахтарышыдыр»¹.

Ғара Ғарајевин јени ораторија үзәриндәки иши мәнз јени ифадә васитәләринин инадлы ахтарышлары илә фәргләнир һәмин ораторија һаггында бәстәкар өзү демишдир:

«Бу әсәр, чохмилләтли Вәтәнимин коммунистләринин XXIII гурултајынын шүурумда јаратдығы фикир вә һиссләрә чавабым олачагдыр».

¹ Ғара Ғарајев. «Ахтарыш сәадәти». «Правда» гәзети, 11 апрел. 1966-чы ил.

ҒАРА ҒАРАЈЕВИН ӘСӘРЛӘРИ

I. ОПЕРА ВӘ БАЛЕТ

1) «Ајна» операсы — Ч. һачыјевлә бирликдә. Либреттосу И. һидајәтзадә вә Ә. Мәмәдханлынындыр. Јарымчыгдыр (1941-чи ил. Әлјазмасы);

2) «Вәтән» операсы — Ч. һачыјевлә бирликдә. Либреттосу И. һидајәтзадәнин, ше'рләри М. Раһиминдир. 1945-чи ил. Әлјазмасы. «Парчалар» — Азәрбајҗан Дөвләт мусиги нәширијаты, 1950;

3) «Једди көзәл» балети. Либреттосу И. һидајәтзадә, С. Рәһман, Ј. Слонимскининдир. 1-чи редактәси — 1952, 2-чи редактәси — 1959 (клавири ССРИ Мусиги фонду тәрәфиндән 1954-чү илдә нәшир едилмишдир).

4) «Илдырымлы јолларла» балети. Либреттосу Ј. Слонимскининдир. Әлјазмасы, 1-чи редактәси — 1957, 2-чи редактәси — 1958-чи илдә.

II. БӨЛҮК СИМФОНИК ОРКЕСТРҮЧҮН ӘСӘРЛӘР

а) Симфонијалар

- 1) Биринчи симфонија си минор, 1943, әлјазмасы;
- 2) Иккинчи симфонија До мажор, 1946, әлјазмасы;

б) Симфоник сүнта, поема, ләвһәләр

- 1) «Азәрбајҗан сүнтасы», 1939, әлјазмасы;
- 2) «Пассакалја» вә үчгат фуга, 1941, әлјазмасы;
- 3) «Лејли вә Мәчнун», поема, Дөвләт Мусиги Нәширијаты, 1948, Азәрбајҗан Дөвләт Нәширијаты, 1958;

4) «Тэнтэнэли марш», шејпурларла, 1948, Азербайжан Мусиги Нэширјјаты, 1952;

5) «Једди көзэл» сүита, 1949, Дөвлэт Мусиги Нэширјјаты, 1950;

6) «Албанија рапсодијасы», 1962, Азербайжан Дөвлэт Мусиги нэширјјаты, 1954;

7) «Хореографија лөвһэлэри», 1953, элјазмасы;

8) «Хэзэр нефтчилэри һаггында повест», ејни адлы кино-филм мусигисиндэн сүита, 1953, элјазмасы;

9) «Вјетнам», ејни адлы кино-филм мусигисиндэн сүита;

10) «Илдырымлы јолларла» балетиндэн биринчи сүита, 1958, элјазмасы;

11) «Илдырымлы јолларла» балетиндэн икинчи сүита, 1957, элјазмасы;

12) «Дон Кихот» симфоник гравүрлэри, 1960, элјазмасы;

13) «Дэнизи фэти едэнлэр», ејни адлы кино-филм мусигисиндэн сүита, 1963, элјазмасы;

14) «Јер үзэриндэ һајат наминэ», «Бөјүк Вэтэн мүһарибэси» кино-филми мусигисиндэн, 1965, элјазмасы.

III. КАМЕРА ОРКЕСТРИ ҮЧҮН ЭСЭРЛЭР

1) «Ашыгсајағы»—Үз. Һачыбөјовун трио транскрипсијасы, 1964, элјазмасы;

2) Үчүнчү симфония, 1965, элјазмасы;

3) «Классик сүита», 1967, элјазмасы.

IV. ХОР ЭСЭРЛЭРИ

1) «Үрэк маһнысы» хор, симфоник оркестр вэ рэгс ансамблы үчүн кантата. Ше'рлэри Р. Рзанындыр. 1938. 1-чи һиссэси «Советскаја музыка» журналынын 9-чу нөмрэсиндэ, 1938-чи илдэ чап олуи мушдур;

2) «Лајлај» — хор үчүн мүшажнэтсиз, 1939, элјазмасы;

3) «Пајыз» — хор үчүн мүшажнэтсиз, 1947, элјазмасы;

4) «Сэадэт маһнысы» — сопрано, хор вэ симфоник оркестр үчүн кантата, ше'рлэри М. Раһминдир. 1947, элјазмасы. Биринчи һиссэси «Азербайжан бэстэкарлары, Фортепиано илэ гарышыг хор үчүн эсэрлэр» мәчмуэсиндэ дэрч олуи мушдур. Азербайжан Дөвлэт Мусиги Нэширјјаты, 1951;

5) «Дэниз нефтчилэринин маһнысы» — солист вэ хор үчүн. Ше'рлэри М. Светловундур, 1953. Дөвлэт Мусиги нэширјјаты, 1954, Азэрнэшр, 1968;

6) «Дөврүн бајрагдары» — хор вэ симфоник оркестр үчүн кантата. Ше'рлэри С. Вурғунундур, 1959, элјазмасы.

V. МҮСИГИ АЛЭТЛЭРИ ВЭ СИМФОНИК ОРКЕСТР ҮЧҮН ЭСЭРЛЭР

1) «Севинч поемасы» — фортепиано вэ оркестр үчүн, 1937, элјазмасы;

2) Фортепиано вэ оркестр үчүн концерт, 1-чи һиссэ, 1940, элјазмасы;

3) Скрипка вэ оркестр үчүн концерт, 1968, элјазмасы.

VI. КАМЕРА-ИНСТРУМЕНТАЛ ЭСЭРЛЭРИ

а) Фортепиано үчүн:

1) «Сарскоселск һејкэли», мусиги лөвһэси, 1937. Азербайжан Дөвлэт Мусиги нэширјјаты, 1937, 1958;

2) С. Орчоникдзенин хатирэсинэ һэср олуи муш «Матэм прелјудијасы», 1937, элјазмасы;

3) Азэри халг маһныларынын алты ишлэмэси, 1937, элјазмасы;

4) Үчсэсли фуга, 1939, элјазмасы;

5) Сонатина (бир һиссэли), 1940, элјазмасы;

6) «Азэри рапсодијасы», 1940, элјазмасы;

7) Сонатина (үч һиссэли), лја минор, 1943. Азербайжан Дөвлэт Мусиги Нэширјјаты, 1946;

8) Алты ушаг пјеси, 1952. Азербайжан Дөвлэт Мусиги Нэширјјаты, 1952;

9) Ики ушаг пјеси, 1952, Л. Јегорова вэ Р. Сировичин редактэси илэ «Фортепианода чалмаг үчүн ибтидан тэдрис вэсантн» мәчмуэси. Азербайжан Дөвлэт Мусиги Нэширјјаты, 1952, 1957;

10) Фортепиано үчүн 24 прелјудија, Азербайжан Дөвлэт Мусиги Нэширјјаты, 1-чи вэ 2-чи дәфтэр — 1951, 1952; 3-чү дәфтэр — 1957; 4-чү дәфтэр — 1965;

11) Алты ушаг пјеси, 1966, элјазмасы.

б) Симли алэтлэр үчүн:

1) Симли кватрет үчүн фуга, 1940, элјазмасы;

2) Биринчи симли кватрет фа минор, 1942, элјазмасы ит-мишдир;

- 3) Симли алэтлэр үчүн квартеттино, 1942, элжамасы;
- 4) Икничи симли квартет лја минор, 1947, Азербайчан Дөвлэт Мусиги Нәшријаты, 1961;
- 5) Скрипка вә фортепиано үчүн соната, ре минор, 1960, элжамасы.

VII. НӘФӘСЛИ ВӘ БАШҢА ОРКЕСТРЛӘР ҮЧҮН ӘСӘРЛӘР

- 1) Нәфәсли оркестр үчүн — «Идман сунтасы», 1939, элжамасы;
- 2) «Азербайчан маршы», 1943, элжамасы;
- 3) «Бақы нефтчиләри маршы» 1951, элжамасы;
- 4) «Ашыг маршы», азери халг чалгы алэтлери оркестри үчүн (оркестровкасы М. Әһмәдовундур), 1943, элжамасы;
- 6) Өзфәалијјәт оркестри үчүн марш. Дөвләт Мусиги Нәшријаты, 1946;
- 6) «Фокстрот», естрада оркестри үчүн, 1957, элжамасы.

VIII. ФОРТЕПИАНОҢИ МУШАЛНӘТИ ПЛӘ ОХУМАГ ҮЧҮН ӘСӘРЛӘР

- 1) «Үч тәсниф», охумаг вә симфоник оркестр үчүн; ше'рләри Низами Кәнчәвининдир, 1939, элжамасы;
- 2) «Алты рүбаи», охумаг вә фортепиано үчүн. Ше'рләри Ө. Хәјямундыр, 1946, элжамасы;
- 3) «Күрчүстан тәпәләриндә», «Мән сизн сеvirдим», А. С. Пушкинин ше'рләринә романслар, 1949. Азербайчан Дөвләт Мусиги Нәшријаты, 1949;
- 4) «Сүлһ һаггында пионер маһнысы», охумаг вә фортепиано үчүн. Ше'рләри З. Чаббарзадәниндир, 1951. Азербайчан Дөвләт Мусиги Нәшријаты, 1954;
- 5) «Әһмәдин маһнысы» охумаг вә симфоник оркестр үчүн («Бир мәһәлләли ики оғлан» кино-филминдән), 1956, элжамасы;
- 6) «Нәркиз», охумаг вә чаз-оркестр үчүн маһны, 1956, элжамасы;
- 7) «Үч ноктјурн», охумаг вә чаз-оркестр үчүн. Ше'ри Л. Ыјузундур, 1958, элжамасы;
- 8) «Нинанын романсы», охумаг вә фортепиано үчүн (М. Ј. Лермонтовун «Маскарад» драмасына јазылмыш мусигидән), 1959, элжамасы.

IX. ДРАМ ТАМАШАЛАРЫНА ЈАЗЫЛЫШ МУСИГИ

- 1) Мир Чәлалын «Мирзә Хәјал» пјесинә (М. Әзизбәјов адына Азербайчан Дөвләт Академик Драм театры), 1942;
- 2) Б. Чирсковун «Галибләр» пјесинә (М. Әзизбәјов адына Азербайчан Дөвләт Академик Драм Театры), 1947;
- 3) Лопе де Веганын «Рәгс мүәллими» пјесинә (М. Әзизбәјов адына Азербайчан Дөвләт Академик Драм театры), 1949;
- 4) В. Шекспирин «Отелло» пјесинә (М. Әзизбәјов адына Азербайчан Дөвләт Академик Драм театры), 1949;
- 5) В. Шекспирин «Гыш нагылы» пјесинә (М. Әзизбәјов адына Азербайчан Дөвләт Академик Драм Театры), 1955;
- 6) Вс. Вишневскинин «Оптимистик фачиә» пјесинә (А. С. Пушкин адына Ленинград Академик театры), 1956;
- 7) Н. Ынкмәтин «Гәрибә адам» пјесинә (Јермолова адына Москва Драм Театры), 1956;
- 8) М. Булгаковун «Гачыш» пјесинә (А. С. Пушкин адына Ленинград Дөвләт Академик театры), 1958;
- 9) М. Ј. Лермонтовун «Маскарад» пјесинә (С. Вургун адына Азербайчан Дөвләт Рус Драм Театры), 1959;
- 10) Н. Ынкмәтин «Дамоклов гылынчы» пјесинә (С. Вургун адына Азербайчан Дөвләт Рус Драм театры), 1959;
- 11) А. Парнисин «Афродит адасы» пјесинә (Москва Малы Театры), 1961;
- 12) В. Комиссаржевски вә Н. Ынкмәтин «Гадынлар гијамы» пјесинә (Моссовет адына Москва театры), 1962;
- 13) В. Шекспирин «Антони вә Клеопатра» пјесинә (М. Әзизбәјов адына Азербайчан Дөвләт Академик Драм театры), 1964;
- 14) И. Гасымовун «Инсан мәскән салыр» пјесинә (Москва Малы Театры), 1965.

X. КИНО-ФИЛМЛӘРӘ ЈАЗЫЛЫШ МУСИГИ

«Он бирдән бири» (Нијази вә Ч. һачыјевлә бирликдә, 1937), «Бир аилә» (1942), «Хәзәрлиләр» (1943), «Бакынын ишыглары» (1951), «Хәзәр нефтчиләри һаггында повест» (1953), «Вјетнам» (1955), «Тарихин дәрси» (1956), «Бир мәһәлләли ики оғлан» (1956), «Дон Кихот» (1957), «Узаг саһилләрдә» (1958), «Онун бөјүк үрәји» (1958), «Дәнизи фәтһ едәнләр» (1959), «Гызыл ешелон» (1959), «Маттео Фалконе» (1960), «Лејли вә Мәчнун» (1961), «Бөјүк Вәтән мұһарибәси» (1956).

Г. Ө. ГАРАЈЕВИН КӨЈАТ ВӘ ФӘАЛИЈЈӘТИ БАГГЫНДА НӨЈИ ОХУМАЛЫ

- 1) *Л. Каракичева* — «Једди көзәл». «Советскаја музыка» журналы, № 2, 1953;
- 2) *И. Мартынов* — Гара Гарајевин «Албан рапсодијасы», «Советскаја музыка» журналы, № 4, 1953;
- 3) *А. Гозенпуд* — «Једди көзәл», «Советскаја музыка» журналы, № 5, 1954;
- 4) *Л. Каракичева* — «Гара Гарајев», «Советскаја музыка» журналы. «Мәгаләләр вә материаллар», М., «Советски композитор» нәшријаты, 1-чи чилд, 1956;
- 5) *И. Абезгауз* — «Гара Гарајев», «Советскаја музыка» журналы, № 3, 1956;
- 6) *Р. Фәрһадова* — Гара Гарајевин «Једди көзәл балети» Бақы, Азәрбајчан Дөвләт Мусиги Нәшријаты, 1957;
- 7) *Л. Каракичева* — «Гара Гарајевин «Једди көзәл» балети»; «Иңчәсәнәт» алманахы, № 1, 1957, (азәри дилиндә);
- 8) *С. Катанова* — «Илдырымлы јолларла», «Советскаја музыка» журналы, № 3, 1958;
- 9) *И. Абезгауз* — «Г. Гарајевин «Лејли вә Мәчнун» симфоник поемасы», М., «Советски композитор» нәшријаты, 1958;
- 10) *Л. Каракичева* — Г. Гарајевин «Үч ноқтјурну», «Советскаја музыка» журналы, № 1, 1959;
- 11) *Б. Мәммәдова* — «Гара Гарајевин һармоник дилинин бәзи хусусијәтләри һаггында», Бақы, Азәрбајчан Дөвләт Мусиги Нәшријаты, 1959;
- 12) *Л. Каракичева* — «Гара Гарајевин балетләри», М., Дөвләт Мусиги Нәшријаты, 1959.
- 13) *Н. Шаһназаров* — «Азәрбајчан онкүнлүјү һаггында гејдләр», «Советскаја музыка» журналы, № 9, 1959;
- 14) *Л. Кенина* — «Мүасир драма балетдә», «Советскаја музыка» журналы, № 9, 1959;
- 15) *Л. Каракичева* — «Гара Гарајев», М., «Советски композитор» нәшријаты, 1960;
- 16) *Ч. Чәфәров* — «Инсан үчүн һимн», «Советскаја музыка» журналы, № 6, 1961;
- 17) *Бонч-Осмаловскаја* — «Гара Гарајевин балетләри», М., «Советски композитор» нәшријаты, 1961;
- 18) *М. Милман* — «Бақы күндәлијинин сәһифәләри», «Советскаја музыка» журналы, № 5, 1962;

- 19) *Л. Каракичева* — «Гара Гарајевин симфоник гравуралары», «Советскаја музыка» журналы, № 8, 1962;
- 20) *Л. Каракичева* — «Илдырымлы јолларла» балетинин мусиги драматуркијасы». «Совет балет мусигисинин хәзинәси» серијасы, Л., Дөвләт Мусиги Нәшријаты, 1962;
- 21) *Л. Каракичева* — «Гара Гарајевин балетләринин мусиги драматуркијасынын бәзи хусусијәтләри», «Азәрбајчан Дөвләт консерваторијасынын елми јазылары», серија XIII, № 1, Бақы, 1964;
- 22) *Ј. Слонимски* — «Једди көзәл» балетинин либреттосу пещә арадылмышдыр», «Литературны Азәрбајджан», № 6, 1964;
- 23) *Е. Абасова* — «Гара Гарајевин «Дон Кихот» симфоник гравуралары», Бақы, 1965;
- 24) *Л. Каракичева* — «Гара Гарајев», Бақы, 1965;
- 25) *Ј. Грошева* — «Загафгазија бәстәкарларынын јанында», «Советскаја музыка» журналы, № 9, 1965;
- 26) *С. Шејн* — «Гара Гарајевин симли квартети», «Азәрбајчан Дөвләт консерваторијасынын елми јазылары», серија XIII, № 2, Бақы, 1965;
- 27) *Т. Әлијева* — «Гара Гарајевин «Дон Кихот» симфоник гравуралары», «Азәрбајчан Дөвләт консерваторијасынын елми јазылары», серија XIII, № 3, 1966;
- 28) *Н. Мехдијева* — «Гара Гарајевин кино мусигиси», Азәрнәшр, 1966;
- 29) *Л. Каракичева* — «Бөјүк, истәдадли бәстәкар», «Дружба народов» журналы, № 11, 1967;
- 30) *Ј. Слонимски* — «Једди балет әһвалаты», «Искусство» журналы, Л., 1967.

ДУЗЭЛИШ

Сәһи- фә	Сәтир	Кетмишдир	Охунмалыдыр
9	Јухарыдан 1-2		ралар», поема вә марш- лар), 50-дән чох камера әсәр—камера оркестри, сим- ли кватрет үчүн, ансамбл вә соло инструментал му- сиги әсәрләри, «Тәнтәнәли марш»
17	Јухарыдан 6	«Салам маршы»	«Тәнтәнәли марш»
23	Јухарыдан 19 Ашағыдан 11	ариоза «Ағ иргә мәнсуб олмајан- ларын рәгси»	ариозо «Рәнкли иргә мәнсуб олма- јанларын рәгси»
24	Јухарыдан 19 20	«Тәнтәнәли јүрүш» «Тәнтәнәли јүрүш» үн Ж. Массне	«Јүрүш» «Јүрүш» үн Ж. Массне
26	Јухарыдан 7		
38-44	Ашағыдан 7		
41	Јухарыдан 10 Ашағыдан 11 Ашағыдан 10	Pas d'action (Верна), Братислав), «гара дәрили»	Pas d'action (Верна), Братислава), «рәнкли»
42	Јухарыдан 5		
46	Јухарыдан 14-15	«спиричуеле» Јермолов	«спиричуелс» Јермолова
49	Јухарыдан 12	А. Бегачива	А. Бегачива
50	Ашағыдан 12	икисимли	ики симли
55	Јухарыдан 18	Ујузун	Ҳјузун
58	Ашағыдан 1	«Јорғун Ујуз»	«Јорғун блјуз»
59	Јухарыдан 5		

14 røn.

